

UNIVERZITA MATEJA BELA V BANSKEJ BYSTRICI
PRÁVNICKÁ FAKULTA

NÁRODNÉ VÝBORY A MIESTNA SPRÁVA NA SLOVENSKU
1944 – 1989

Bakalárska práca

906a9f5b-2851-495a-8680-e2859d0106be

Študijný program: Právo

Študijný odbor: Právo

Pracovisko: Katedra dejín štátu a práva

Vedúci bakalárskej práce: doc. JUDr. PhDr. Martin Skaloš, PhD.

Banská Bystrica 2024

PhDr. Eva Kúchová, Ph.D.

ČESTNÉ VYHLÁSENIE

Čestne vyhlasujem, že som predloženú záverečnú prácu spracovala samostatne s použitím literatúry a ďalších informačných zdrojov v zozname bibliografických odkazov pod odborným vedením vedúceho záverečnej práce.

Banská Bystrica, dňa 30. marca 2024

Podpis

POĎAKOVANIE

Chcela by som sa poďakovať všetkým, ktorí mi akýmkoľvek spôsobom pomohli pri vypracovaní tejto záverečnej práce. Moje poďakovanie patrí najmä vedúcemu práce doc. JUDr. PhDr. Martinovi Skalošovi, PhD. za jeho odborné vedenie, metodickú pomoc a cenné pripomienky pri záverečnom spracovaní práce.

ABSTRAKT

KÚCHOVÁ, Eva: *Národné výbory a miestna správa na Slovensku 1944 – 1989*.(Bakalárska práca). Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici. Právnická fakulta. Katedra dejín štátu a práva. Vedúci bakalárskej práce doc. JUDr. Martin Skaloš, PhD. Stupeň odbornej kvalifikácie: bakalár (v skratke „Bc.“). Banská Bystrica, 2024. Rozsah práce: 50 strán.

Záverečná práca s názvom *Národné výbory a miestna správa na Slovensku 1944 -1989* rozoberá vznik a vývoj národných výborov a miestnej správy na Slovensku v rokoch 1944 až 1989. Cieľom práce je analyzovať prvopočiatky vzniku a existencie národných výborov a miestnej správy s vývojovo postupným radom legislatívnych zmien, ktoré určovali ich postavenie v období pred oslobodením v čase druhej svetovej vojny a následne počas celého socialistického obdobia až do ich zániku po nežnej revolúcii.

V neposlednom rade záverečná práca popisuje postupný prerod národných výborov v zastupiteľský zbor podliehajúci dobovému politickému zriadeniu a s tým spätému právnemu poriadku so štrukturálnou prestavbou národných výborov a miestnej správy.

Kľúčové slová:

Národné výbory, miestna správa, socialistické zriadenie, zastupiteľský zbor, právny poriadok

ABSTRACT

KÚCHOVÁ, Eva: National committees and the local administration in Slovakia 1944 – 1989 (Bachelor's thesis). Matej Bel University in Banská Bystrica. Faculty of Law. Department of History of State and Law. Supervisor of the bachelor's thesis Assoc.Prof. JUDr. Martin Skaloš, PhD. Degree of professional qualification: bachelor (abbreviated as "Bc."). Banská Bystrica, 2024. Number of pages: 50 pages.

The final thesis entitled National committees and the local administration in Slovakia 1944 – 1989 discusses the origin and development of national committees and local administration and their status in Slovakia in the years 1944 to 1989. The aim of the work is to analyze the origins and existence of national committees and local government with a progressive series of legislative changes that determined their status in the period before liberation during the Second World War and subsequently throughout the socialist period until their demise after the Velvet Revolution.

Last but not least, the final thesis describes the gradual transformation of national committees into a representative body subject to the contemporary political establishment and the related legal order with the structural restructuring of national committees and local administration.

Keywords:

National committees, local government, socialist establishment, representative body, legal order

OBSAH

ÚVOD.....	7
1 HISTORICKÉ PREDPOKLADY VZNIKU NÁRODNÝCH VÝBOROV A MIESTNEJ SPRÁVY V 19. A NA ZAČIATKU 20. STOROČIA.....	11
1.1 Úsilie Slovákov o existenciu vlastného územno-správneho orgánu a vývoj samosprávy v 19. storočí.....	11
1.2 Formovanie štátu a štátnej správy na začiatku 20. storočia	12
2 NÁRODNÉ VÝBORY AKO REVOLUČNÉ ORGÁNY ĽUDOVEJ MOCI A SPRÁVY V OBDOBÍ 2. SVETOVEJ VOJNY	15
2.1 Národné výbory a miestna správa počas SNP a pred oslobodením.....	17
2.2 Národné výbory po oslobodení v roku 1945 do Banskobystrického zjazdu.....	18
3 REORGANIZÁCIA, PRESUNY A ZMENY ŠTÁTNEJ SPRÁVY PO ROKU 1945	21
3.1 Národné výbory a ich činnosť vo volebnom roku 1946	22
3.2 Podoba národných výborov a ich postavenie po prijatí Ústavy ČSR z 9. mája 1948	23
3.3 Národné výbory v 50. rokoch 20. storočia.....	26
4 SOCIALISTICKÁ ÚSTAVA Z ROKU 1960 A JEJ VPLYV NA ĎALŠÍ VÝVOJ ŠTÁTNEJ SPRÁVY	30
4.1 Prijatie Ústavy Československej socialistickej republiky	30
4.2 Prestavba územnej organizácie štátu a rozšírenie právomocí národných výborov	31
4.3 Obrodné a demokratizačné procesy vyúsťujúce do federácie v roku 1968.....	34
4.4 Posilnenie centralizovaného riadenia štátu po auguste 1968 a nástup normalizácie.....	35
5 PRÁVNE ÚPRAVY PÔSOBNOSTI NÁRODNÝCH VÝBOROV V 80. ROKOCH A ĎALŠÍ VÝVOJ ŠTÁTNEJ SPRÁVY PO NEŽNEJ REVOLÚCII	
5.1 <i>Malá</i> a <i>veľká</i> novela pôsobnosti národných výborov z roku 1983.....	38
5.2 Ukončenie činnosti národných výborov po roku 1989	40
ZÁVER	41
ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV	44

ÚVOD

Tému „*Národné výbory a miestna správa na Slovensku 1944 -1989*“ sme si vybrali z viacerých dôvodov, o ktorých predpokladáme, že obohatia pohľad na problematiku územného usporiadania nášho štátu, ktorá je rozsiahla nielen z pohľadu historického, ale aj z pohľadu teórie štátu a práva. Slovensko za nami vymedzené obdobie prešlo mnohými dejinnými procesmi, ktoré sa odrazili zmenami vo forme štátu a vlády, v spôsobe svojho usporiadania, správy a súdnictva, politického a občianskeho života a rovnako aj v charaktere štátnych inštitúcií a orgánov, v ich vzájomných vzťahoch a v mnohých iných javoch a súvislostiach verejného života.

Hlavný cieľ tejto práce sme si stanovili vo vymedzení vzniku a formovania národných výborov ako inštitúcií prechodných orgánov ľudovej moci, ktoré sa následne historickým vývojom prostredníctvom ústavodárnych, zákonných a právnych predpisov pretvorili až do podoby orgánov socialistickej štátnej moci. A práve tieto štátne orgány sa svojou činnosťou pod vedením Komunistickej strany Československa, resp. Komunistickej strany Slovenska, stali základným stavebným kameňom celej verejnej správy.

Naším zámerom nie je poukazovať len na zovšeobecnenia či určovania smerovania vývoja spoločnosti v určenom historickom období, ale pozornosť chceme venovať dôkladnému mapovaniu histórie s dôrazom na premenu národných výborov a miestnej správy v krajoch, okresoch a mestách, ktoré boli plne podriadené jednej politickej strane.

Rovnako sa budeme snažiť obsiahnuť celkový vývoj právomocí týchto orgánov spätých s prijímaním právnych noriem, ktoré sa podieľali na vzniku, zmene organizácie a činnosti národných výborov, a to počas celého nami vymedzeného obdobia. Neobídeme ani prehľad vývoja miestnej správy a pozornosť upriamime aj na centralizovaný model štátnej správy, ktorý v sebe národné výbory predstavovali.

Preto ako metódu výskumu sme si vybrali analýzu konkrétneho historického obdobia s dôrazom na politické premeny v štáte, ktoré vyústili do legislatívnych zmien reflektujúcich potreby vtedajšej doby. Zároveň sme však tieto zmeny systematicky sledovali a v mnohých prípadoch porovnávali aj so stavom predchádzajúcim, čo utvorilo, podľa nášho názoru, komplexnejší obraz na daný problém ako celok.

Prínos nášho výskumu nachádzame predovšetkým v postupnom formovaní zastupiteľskej moci na Slovensku. To, čo sa v 19. storočí zdalo byť túžbou Slovákov po existencii čo len jedného orgánu brániaceho národné práva, tak 20. storočie už prinieslo nielen jeden orgán, ale celý systém orgánov verejnej moci ústavne a zákonne zakotvených s množstvom právomocí pomáhajúcich vybudovať štát. O zápase, ktorý náš národ aj v tejto oblasti zviedol sa dá povedať, že je nielen obdivuhodný, ale vyvolávajúci v nás potomkoch plný rešpekt a neskonalú úctu.

K vypracovaniu práce sme sa rozhodli použiť množstvo odborných publikácií, historických prameňov a ďalších zdrojov tak, aby problematika bola preskúmaná nielen z pohľadu súčasných dejinných a právnych historikov, ale aj z pohľadu vtedajších odborníkov a politických predstaviteľov. Týmto spôsobom predpokladáme, že by sa mal zabezpečiť relevantnejší pohľad na význam existencie a funkcie národných výborov a na ich úlohu ako orgánov pri správe a riadení štátu.

Neopomenutou časťou práce, ktorá nesie v sebe mimoriadny význam, je pohľad na prestavbu územnej organizácie štátu a jej vplyv na činnosť národných výborov. Táto skutočnosť, ktorá je z pohľadu územno-správneho členenia veľmi zaujímavá, sa stala formálnym podkladom pre vytvorenie legislatívnych zmien v podobe zákona o územnom členení štátu¹ a zákonov o národných výboroch².

Z tohto dôvodu je nevyhnutné, aby sme náš výskum opierali aj o právne úpravy týkajúce sa národných výborov v päťdesiatych a šesťdesiatych rokoch, ktoré vytvorili podmienky pre definitívne zakotvenie národných výborov do podoby orgánov štátnej moci a správy, ktoré vyústili do Ústavy Československej socialistickej republiky³.

Práca pozostáva z piatich kapitol rozdelených v rámci jednotlivých dejinných udalostí, ktoré mali zásadný vplyv na vznik a formovanie štátu, územno-správneho členenia a orgánov verejnej moci.

V úvodnej kapitole sa venujeme predpokladom vzniku národných výborov, ktorých prvopočiatky by sa dali nájsť fakticky už v revolučných rokoch 1848-1849, keď v procese formovania moderného slovenského národa boli okrem iného hlásané myšlienky o potrebe vlastného územno-správneho orgánu, ktorý by Slovákom zabezpečil dôležitú právnu ochranu. Následne pokračujeme obdobím prvej Československej republiky, kde národné výbory už síce existovali a vykonávali svoju činnosť ako orgány

¹ zákon č. 36/1960 Zb.

² napr. zákon č. 13/1954 Zb.

³ zákon č. 100 z 11. júla 1960.

verejnej správy, ale nemali dlhé trvanie, keďže ich činnosť bola nakoniec zrušená z politických dôvodov.

Dôležité obdobie nastupuje počas druhej svetovej vojny, najmä v období Slovenského národného povstania, keď národné výbory na Slovensku zohrali výraznú úlohu v podobe ilegálnych odbojových orgánov, a tak pomáhali v boji proti fašistickej krutovláde. V tomto čase prebiehalo aj veľké úsilie československých politických činiteľov na jednej strane z Londýna a na druhej z Moskvy na vytvorení jedinej prijateľnej formy štátoprávneho usporiadania republiky po ukončení vojny, ktoré našlo svoje ťažisko aj v koncepcii národných výborov.

V ďalších častiach už poskytujeme komplexný pohľad na legislatívne zakotvenia povojnového usporiadania Československej republiky, venujeme sa právnej forme a charaktere štátnych orgánov ľudovej moci a voľbám do týchto orgánov, ako aj činnostiam, ktoré boli týmto orgánom na základe vtedajšej platnej právnej legislatívy zverené.

Za veľký medzník sa považuje prijatie Ústavy 9. mája 1948, kde sa národné výbory už naplno stávajú neoddeliteľnou súčasťou štátneho mechanizmu v postavení orgánov so všeobecnou pôsobnosťou nositeľa štátnej moci v obciach, okresoch a krajoch. Predstavovali v sebe akúsi formu samosprávy ľudu, kde boli ako zastupiteľský zbor ľuďom volený, kontrolovaný a zodpovedný. Ich vnútorné členenie a výkon štátnej správy zodpovedal potrebám vtedajšej doby a odrážal dôležitosť ich existencie pre potreby obyvateľstva.

Ďalšia časť prináša pohľad na ťažké obdobie začiatku päťdesiatych rokov, kedy politická situácia vo vzťahu k hľadaniu vnútorného nepriateľa vyústila do stavu, keď národné úrady boli nútení opustiť skúsení pracovníci a namiesto nich prišli pracovníci bez akejkoľvek kvalifikácie. Tento stav spôsobil ťažké problémy v ich činnosti, ktoré bolo možné napraviť počas nasledujúceho obdobia výhradne pomocou legislatívnych zmien v podobe ústavného zákona o národných výboroch a o voľbách do národných výborov.

V ďalšej kapitole sa zaoberáme obdobím, v ktorom sa uskutočnili ústavné zmeny v podobe novej Ústavy Československej socialistickej republiky, kde rovnako, ako v ústave predchádzajúcej, boli národné výbory jej neoddeliteľnou súčasťou v podobe významnej zložky štátneho aparátu. V rámci rozsiahlej reformy štátnej správy došlo k novému územnosprávnemu členeniu štátu. Sústava národných výborov vychádzala z nového územného členenia štátu. Národné výbory podľa novej legislatívy získali širšiu

pôsobnosť a pracovali na zverených úlohách pod vedením Komunistickej strany Československa.

Nové obdobie, tzv. socializmu s ľudskou tvárou, ktorým sa ďalej zaoberáme a ktoré presadzoval významný slovenský štátnik Alexander Dubček, znamenal pre Slovensko nápravu vyúsťujúcu do dlho požadovanej zmeny v štátoprávnom usporiadaní, keď sa ústavným zákonom o československej federácii z unitárneho štátu stal štát zložený, federatívny, pretavený do podoby dobrovoľného zväzku dvoch rovnoprávných národných štátov - českého a slovenského národa. Takéto, slovami historikov, oteplenie politiky, netrvalo však dlho a vyvrcholilo augustom 1968, keď invázia vojsk Varšavskej zmluvy ukončila akékoľvek demokratické snahy v Československu. Nastúpila temná doba normalizácie a s ňou späť aj výrazné zmeny prejavujúce sa v centralizácii štátnej a politickej moci.

Až napokon našu prácu završujeme poslednou kapitolou, kde rozoberáme záverečné obdobie existencie národných výborov. Zaujímavou sa javia novely zákona o národných výboroch z roku 1983, ktoré sledovali zvýšenie efektivity práce národných výborov základných stupňov, posilnili zákonnosť výkonu štátnej správy a zlepšili riadenie národných výborov. Ukončenie celkovej činnosti národných výborov si vyžiadala celková spoločenská zmena vyvolaná novembrom 1989 a s ňou spojené zákonité zmeny vyvolané demokratickými procesmi v Československu.

1 HISTORICKÉ PREDPOKLADY VZNIKU NÁRODNÝCH VÝBOROV A MIESTNEJ SPRÁVY V 19. STOROČÍ A NA ZAČIATKU 20. STOROČIA

Národné výbory mali na Slovensku dlhú tradíciu. Avšak dospieť až do podoby tradície znamenalo neústupne dejinne *kráčať* po dlhej ceste s vidinou vytvorenia samostatného, zvrchovaného, suverénneho a nezávislého štátu, kde sebaurčovacie právo, sloboda a úplná samospráva pre slovenský národ bolo tou najdôležitejšou hnacou silou. Práve historický kontext nám podáva ucelené informácie o myšlienkach formovania a koncepcii vytvorenia zastupiteľských orgánov, ktoré by priamo plnili úlohy a hájili práva a právom chránené záujmy národa a ľudu v ňom žijúceho.

1.1 Úsilie Slovákov o existenciu vlastného územno-správneho orgánu a vývoj samosprávy v 19. storočí

Formovanie územnej samosprávy by sme na Slovensku mohli nájsť už v revolučných rokoch 1848-1849, čo súviselo s rozpadom feudálneho absolutizmu a nástupom konštitučnej monarchie. Predpokladom k tomu však bolo zrušenie poddanstva a roboty patentom zo 7. septembra 1848.⁴ Práve tieto roky sa stali kľúčovým medzníkom európskych dejín, dejín habsburskej monarchie, teda aj samotných našich slovenských dejín.

Aj keď už počas feudalizmu sa dajú nájsť niektoré samosprávne prvky u tzv. kráľovských miest, treba však na tomto mieste upriamiť pozornosť na skutočnosť, že územná samospráva v revolučných rokoch 1848-1849 neodvodzovala svoj pôvod zo starej mestskej samosprávy, ale z osobnej slobody a rovnoprávnosti všetkých občanov, čo sa stalo základným predpokladom vzniku skutočnej samosprávy. Ako konštatuje J. Kliment⁵: „*obec vzniknuvší z ideologie roku 1848, jest však i po stránce svého právního charakteru úplnou novinkou oproti staletému vývoji*“.⁶

Zaujímavosťou je, že už tomto historickom čase národ slovenský a národ rusínsky žiadal na Slovanskom sneme v Prahe⁷ vytvorenie svojich národných snemov so

⁴ Zbierka zákonov a nariadení PGV č. 112/1948.

⁵ Josef Kliment (1901-1978) bol v rokoch 1938-1944 poradcom prezidenta Emila Háchu a ku konci vojny prezidentom Najvyššieho správneho súdu v protektoráte Čechy a Morava. - pozn.

⁶ KLIMENT, J.: *Obecní zřízení v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha, 1936. s.18-19.

⁷ Slovanský snem v Prahe sa konal dňa 7. júna 1848. - pozn.

zvláštnym permanentným slovensko-rusínskym výborom, ktorý by mal právo a povinnosť bdieť nad národnými právami slovenskými a rusínskymi. Teda išlo o akýsi územno-správny orgán v postavení *národného* výboru, ktorý by vykonával „*ustanovení sněmu národního a měl by práva všechny takové rozkazy centrálního uherského ministerstva, které by slovenské a rusínské národnosti nebezpečenstvím hrozili, odvrhovati.*“⁸ Aj keď nakoniec dané rokovanie bolo neúspešné, pre Slovákov malo mimoriadny význam najmä v tom, že slovenská otázka sa po prvýkrát ocitla v podobe národnej zvrchovanosti na medzinárodnej úrovni.

Po porážke revolúcie v Uhorsku boli už v roku 1850 uskutočnené prvé obecné voľby a nové obecné výbory sa ujali funkcie. Na sklonku roku 1851 boli prijaté tzv. Silvestrovské patenty⁹, ktoré zrušili oktrojovanú Marcovú ústavu z roku 1849. Obecné zriadenie bolo podriadené absolutistickým trendom, samosprávne právomoci boli poštátnené, štát prevzal dohľad nad obcami. Šľachtické stolice sa zmenili v podstate na inštitúcie štátu, označované ako župy, ktoré však územne zodpovedali približne rozsahu dovtedajších stolíc. Plné presadenie princípov obecnej samosprávy potom nastalo v 60. rokoch 19. storočia.¹⁰

1.2 Formovanie štátu a štátnej správy na začiatku 20. storočia

Počas prvej svetovej vojny zohral významnú úlohu pre štátoprávne usporiadanie zahraničný odboj Čechov a Slovákov v USA, kde vzájomná spolupráca vytvárala povojnový koncept riešenia usporiadania vzájomných vzťahov v spoločnom štátnom zväzku. Medzi takéto spoločné uznesenia patrila jednoznačne Clevelandská dohoda z 25. októbra 1915.

Pre budúce formovanie štátu sa významným javí druhý bod tejto dohody, ktorý jednoznačne vymedzuje spojenie Českého a Slovenského národa vo federatívnom zväzku štátov s úplnou autonómiou Slovenska, s vlastným snemom, s vlastnou štátnou správou,

⁸ ČAPLOVIČ, D.- BEŇKO, J.- MARSINA, R. et al.: *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti I.* Bratislava : Národné literárne centrum – Dom slovenskej literatúry, 1998, s. 310-311.

⁹ Silvestrovské patenty tvorili legálne základy rakúskeho neoabsolutizmu. Išlo o súbory dvoch patentov a jedného kabinetného listu z 31. decembra 1851 (zákony č. 2-4/1852), ktorými František Jozef I. odvolával Marcovú ústavu z roku 1849. Silvestrovské patenty potvrdzovali občiansku rovnosť pred zákonom, zrušenie poddanstva, ochranu náboženského vierovyznania a stanovovali politicko-správnu štruktúru monarchie. Bol nimi položený základ absolutistickej vlády. – pozn.

¹⁰ Slovenská deputácia na čele s banskobystrickým biskupom Štefanom Moyzesom odovzdala 12. decembra 1861 cisárovi Františkovi Jozefovi vo Viedni okrem prestolného prosbopisu aj návrh na privilegijnú listinu, obsahujúcu návrh na zriadenie a organizáciu osobitného hornouhorského slovenského dištriktu. In: *Dokumenty k dejinám štátu a práva na území Slovenska II.* Banská Bystrica : UMB, Právnická fakulta, 1997. s. 39.

úplnou kultúrnou slobodou, teda i s úplným užívaním jazyka slovenského, vlastnou správou finančnou a politickou, so štátnym jazykom slovenským.¹¹

Kým v 19. storočí vidíme akúsi formu štátoprávneho usporiadania Slovákov v podobe vízií sebavedomého národa čakajúceho na sebaurčenie, tak začiatok 20. storočia túto predstavu o budúcnosti pretavuje do písomnej dohody, čo malo pre slovenský národ obrovský význam.¹²

S myšlienkou národných výborov sa stretávame najskôr v revolučnom Rusku, a to vďaka Veľkej októbrovej socialistickej revolúcii v roku 1917, ktorá oživila tradíciu sovietskych orgánov moci pracujúcich. Dekréty prijaté II. všeruským zjazdom sovietskych dokumentovali nový, ľudový charakter sovietskej moci a boli príkladom, ktorý našiel živnú pôdu aj v novovzniknutej Československej republike.

Koncom roku 1918 vznikali najskôr v Čechách a potom aj na Slovensku v mnohých mestách a obciach národné rady a národné výbory ako analógie sovietskych, ktoré ako jediné autority boli schopné plniť požiadavky pracujúcich a preberať plnenie úloh verejnej správy.¹³ Spolu s robotníckymi radami, ktoré vznikali už v roku 1917, uskutočňovali viaceré sociálne opatrenia a nahrádzali starý byrokratický aparát, ktorý nová Československá republika zväčša prevzala z Rakúsko-Uhorskej monarchie.

Pre buržoáziu ako vládnu triedu predstavovali národné rady a národné výbory vážnu hrozbu, a preto ich vláda z vlastnej iniciatívy dňa 8. januára 1919 rozpustila.¹⁴ Zanechali však stopu vo vedomí pracujúcich občanov práve tak, ako pôsobenie revolučných orgánov – direktórií počas krátkeho trvania Slovenskej republiky rád v lete 1919. Boj o charakter republiky likvidovaním národných výborov však neskončil. Robotnícka trieda sa nezmierila s postupným okliešťovaním jej demokratických práv

¹¹ HUBENÁK, L.: *Dokumenty k dejinám štátu a práva na území Slovenska II*. Banská Bystrica : UMB, Právnická fakulta, 1997. s. 95.

¹² Na tomto mieste treba spomenúť aj rezolúciu slovenských zajatcov v Rusku (Jozef Gregor-Tajovský, dr. Ján Jesenský, Vladimír Hurban, dr. Ivan Markovič a iní) a *Zápis o vedúcich zásadách Slovákov v československej politickej akcii*, kde boli zhrnuté túžby slovenského národa na zabezpečenie úplnej národnej samosprávy a voľnosť sebaurčenia a vývinu. In: *Dokumenty k dejinám štátu a práva na území Slovenska II*. Banská Bystrica : UMB, Právnická fakulta, 1997. s. 96.

¹³ Na princípoch sovietskej moci bola utvorená aj Slovenská republika rád vyhlásená 16. júna 1919 v Prešove. - pozn.

¹⁴ Minister s plnou mocou pre správu Slovenska Vavro Šrobár nariadením č. 6/1919 Zb. zrušil Slovenskú národnú radu v Turčianskom Sv. Martine a všetky miestne a krajové Slovenské národné rady. Takisto rozpustil aj Robotnícke rady na Slovensku. Osvojil si zásadu, ktorú v Národnom zhromaždení vyhlásil český marxista a neskôr zakladajúci člen KSČ Dr. Antonín Bouček: „*My jsme sborem zákonodárným, který z moci revoluce uchvátí moc. Moci, kterou jsme uchvátili a kterou vykonáváme, každý se musí podrobiť.*“ Bolo to nepochybne v rozpore s Martinskou deklaráciou, najmä s jej zmyslom, a to v tom, že v tomto historickom dokumente sa akceptuje, že „*v mene slovenského národa na Slovensku oprávnená je hovoriť jedine Slovenská národná rada.*“ In : *Dejiny Slovenska a Slovákov v časovej následnosti faktov*. Bratislava : Lúč, 2013. s. 317.

a požiadaviek. Založenie Komunistickej strany Československa v roku 1921 znamenalo začiatok boja za dosiahnutie ideálov, za ktoré masy bojovali od roku 1848.

Územná samospráva bola v Československu po roku 1918 v podstate nahradená miestnou štátnou správou, aj keď spojenou so samosprávnymi prvkami najmä na úrovni obcí. Ako regionálne územnosprávne jednotky na území Slovenska zostali uhorské župy s menšími územnými zmenami. Pri správnej reforme v roku 1923 sa však ich počet znížil na šesť rozsahom väčších celkov, neoficiálne aj nazývané veľžupy.

2 NÁRODNÉ VÝBORY AKO REVOLUČNÉ ORGÁNY ĽUDOVEJ MOCI A SPRÁVY V OBDOBÍ 2. SVETOVEJ VOJNY

V období boja proti fašizmu počas 2. svetovej vojny sa národné výbory stali ilegálnymi, koordinačnými a zjednocovacími orgánmi odboja slovenského národa. V tomto čase boli základy formovania budúceho systému verejnej správy a samosprávy ovplyvnené diskurzom medzi predstaviteľmi londýnskej a moskovskej zložky zahraničného odboja a neskôr pri príprave novej ústavy medzi jednotlivými stranami združenými v Národnom fronte. Avšak koncepcia národných výborov ako miestnych orgánov štátnej moci a správy vznikla už počas 2. svetovej vojny.

Práve v období okupácie vznikali národné revolučné výbory najskôr ako ilegálne odbojové orgány. Mali predstavovať formu odboja podporovanú predovšetkým zo strany moskovského odbojového vedenia. Postupne sa k tejto myšlienke národných výborov v súvislosti s predpokladaným spoločenským vývojom a s obrazom oslobodeného Československa pridal aj prezident E. Beneš¹⁵ a londýnska reprezentácia odboja.

Avšak podľa londýnskej koncepcie sa národné výbory mali stať iba dočasnými orgánmi odbojového charakteru, ktoré by neskôr vystriedala riadna organizácia politickej správy a samosprávy nadväzujúca v podstate na právny stav po prijatí zákona č. 125/1927 Zb. o organizácii politickej správy¹⁶. Oproti tomu moskovská koncepcia počítala s národnými výbormi ako s trvalým základom novej štruktúry verejnej moci.

Potrebu vytvorenia revolučných národných výborov zdôraznilo ilegálne ústredné vedenie Komunistickej strany Slovenska dňa 8. februára 1942 a pokyny na ich organizovanie vydal Ústredný národný revolučný výbor konštituovaný 14. marca 1942. Ten vydal Ohlas k slovenskému národu k 14. marcu 1942 a Smernice pre organizáciu národnorevolučných výborov, kde vyzýval všetky protifašistické sily k spolupráci v boji proti fašizmu a k zakladaniu revolučných národných výborov v miestnom a okresnom meradle.¹⁷ Jeho vznik súvisel predovšetkým s rozvojom domáceho odboja po napadnutí Sovietskeho zväzu a s prehlbovaním spolupráce medzi komunistickým a

¹⁵ Osobne prezident Beneš videl pri úvahách o novej organizácii správy možnosť priblížiť sa britskému systému samosprávy. Jeho názory k povojnovej správnej organizácii môžeme nájsť napr. BENEŠ, E.: *Demokracie dnes a zíttra*. Praha : Čin, 1948. s. 292-302.

¹⁶ Na Slovensku s účinnosťou od 1.7.1928 vzniklo krajiné zriadenie, v rámci ktorého celé územie tvorilo jednu Slovenskú krajinu členenú už priamo len na okresy.

¹⁷ VARTÍKOVÁ, M. - BARNOVSKÝ, M. - KOSTICKÝ, B.: *Národné výbory opora socialistickej demokracie*. Bratislava : Vydavateľstvo Obzor, 1985. s. 18.

nekomunistickým hnutím odporu.

Prezident E. Beneš vo svojom posolstve k Štátnej rade z 3. februára 1944 vyhlásil: aby „v každom mieste u nás doma, v každej obci, vesnici a meste, v každom okrese a v každej zemi byl dočasne zriaden narodni vybor, nejdříve konspirativni, a v dane chvíli všemi svobodnými a k tomu připravenými občany doma zvolený; byly by to po pádu nacistické diktatury naše první demokratické orgány, které by měli první politická a správní práva hned ve chvíli pádu německé moci. O jejich kompetenci bude třeba se včas přesně dohodnout“.¹⁸ Podrobnejšie sa vyjadrila k podobe národných výborov londýnska vláda vo svojom prehlásení z 16. apríla 1944, kde zdôraznila ich odbojovú funkciu, ale aj ich dočasnú činnosť po oslobodení: „Úkoly národních výborů řídí se danou situací a týkají se všech oborů veřejné správy a samosprávy, dokud nebude zajištěna organizací pravidelnou...“¹⁹

Z iného pohľadu pristúpilo k národným výborom moskovské vedenie KSČ, ktoré ich chápalo nielen ako odbojové a dočasné orgány, ale presadzovalo v podstate v nich koncepciu sovietskych ako revolučných orgánov a ako budúce orgány štátnej moci²⁰. Túto koncepciu rozpracoval v článku *O národních výborech v osvobozené vlasti*²¹ Ján Šverma, podľa ktorej sa mali koncipovať tak, že ich právomoc bude zodpovedať právomoci dovtedajšej samosprávy plus právomoci verejnej politickej správy a ich základná kompetencia bude určená presne a zákonne. Z tejto koncepcie je možné upozorniť na tri body:

- 1) Dovedajšia sústava orgánov politickej správy a samosprávy mala byť nahradená sústavou národných výborov (miestnych, okresných, krajinských).
- 2) Menovaných prednostov politických úradov mali nahradiť volené orgány (národné výbory), ktorým by podliehali príslušné úrady a aparát.
- 3) Národné výbory mali byť zodpovedné svojim voličom a mali sa riadiť tiež smernicami vyšších národných výborov, prípadne vlády.

Prvým právnym dokumentom o národných výboroch bol ústavný dekrét prezidenta republiky zo dňa 4. decembra 1944, č. 18 Úr. vest. čsl., o národných výboroch a dočasnom Národnom zhromaždení (zverejnený tiež ako príloha k vyhláške č. 43/1945

¹⁸ BENEŠ, E.: *Šest let exilu a druhé světové války*. Praha : Orbis, 1946. s. 255.

¹⁹ LAŠTOVIČKA, B.: *V Londýně za války. Zápasy o novou ČSR 1939-1945*. Praha : SNPL, 1960. s. 328.

²⁰ REBRO, K.: *Národné výbory v úpravách orgánov Slovenskej národnej rady počas Slovenského národného povstania r. 1944*. Právnické štúdie XIII – 3. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1965. s. 454.

²¹ In: *Československé listy* z 1.9.1944. Časopis československých občanů v SSSR, ročník 2., Moskva 1944.

Zb.). Text ústavného dekrétu v podstate zodpovedal určitému kompromisu londýnskej a moskovskej koncepcie. Podľa čl. 1 mali byť na oslobodenom území ČSR ustanovené na základe volieb „*národní výbory, a to místní, okresní a zemské, jakožto prozatímní orgány veřejné správy ve všech jejích oborech. Jakožto orgány státní správy národní výbory budou podřízeny vládě.* Čl. 3 poveril vládu, aby vládnym nariadením s platnosťou zákona (a s podpisom prezidenta) stanovila, ako „*budou národní výbory voleny a jak budou svou pravomoc vykonávat*“.

2.1 Národné výbory a miestna správa počas SNP a pred oslobodením

Na Slovensku však nebolo možné čakať na prezidentské dekréty, keďže situácia sa každým dňom stupňovala a povstalecké sily v procese protifašistického boja boli nútené vytvárať národné výbory ako ilegálne orgány národnooslobodzovacieho boja.²² Po vypuknutí SNP preberali moc do svojich rúk národné výbory, čím sa postupne vytváral nový systém mocenských orgánov nahrádzajúci dovtedy existujúci klérofašistický byrokratický štátny aparát.

Pôsobnosť v tom čase už legálnych národných výborov bola rozsiahla a činnosť všestranná. Na svojom území sa starali o bezpečnosť, organizovali milície na ochranu verejného poriadku, zaisťovali kolaborantov a zradcov. Veľmi účinne pôsobili pri mobilizovaní do povstaleckej armády, pri jej zásobovaní, ako aj pri zabezpečovaní partizánskych oddielov.

Aj keď vzťahy medzi národnými výbormi a bývalými mocenskými orgánmi neboli vyjasnené, revolučné národné výbory sa vo svojej činnosti riadili najmä pokynmi Slovenskej národnej rady a jej orgánov. Dôležitý bol výnos Povereníctva SNR pre veci vnútorné č. 7/1944 z 5. septembra 1944, ďalej pokyny k ustanoveniu a činnosti miestnych a okresných národných výborov zo 7. septembra 1944 a Smernice pre organizáciu a kompetenciu miestnych a okresných národných výborov vydané Povereníctvom SNR pre veci vnútorné z 27. septembra 1944.²³

Na tomto mieste je nutné podotknúť, že takto vytvorené slovenské revolučné národné výbory predstavovali nový prvok v systéme štátnej moci. Stali sa legálnymi orgánmi revolučnej ľudovej moci a správy, spoľahlivým systémom miestnych orgánov

²² Koncom augusta 1944 vystúpili národné výbory z ilegality vo viacerých obciach a mestách. 21. augusta 1944 Revolučný národný výbor v Sklabíni ako prvý na Slovensku prevzal všetku moc a prihlásil sa k obnoveniu Československej republiky.- pozn.

²³ DARÁŠ, M. - KARTOUS, P., - SLOBODA, E.: *Národné výbory opora socialistickej demokracie*. Bratislava : Vydavateľstvo Obzor, 1985. s. 20.

moci. Úspešne riešili všetky úlohy spojené s bojom proti fašizmu a s organizovaním politického a hospodárskeho života. Zdrojom ich moci bola priama iniciatíva zdola, od ľudu, a nie zákon vopred schválený parlamentom.

Povstalecké národné výbory disponujúce vlastnými ozbrojenými silami a úzko späté s partizánskym hnutím sa zúčastnili vojenskej mobilizácie, pomáhali bojujúcim vojskám a partizánskym jednotkám. Zabezpečovali ochranu verejného poriadku. Starali sa o evakuantov, o zásobovanie obyvateľstva, realizovali ďalšie sociálne opatrenia. Po zatlačení povstalcov do hôr odchádzali do ilegality alebo do partizánskych oddielov, aby pokračovali v boji proti fašizmu. Aj keď v tomto čase neboli právne upravené či zákonom zakotvené, ba dokonca starý štátny aparát v podobe okresných úradov s náčelníkmi a notárske úrady formálne neprestali existovať, avšak sa už dá v tomto období konštatovať, že národné výbory boli im nadriadenými orgánmi.²⁴

Činnosť národných výborov neprestala ani po potlačení SNP a obsadení povstaleckého územia. Napriek perzekúciám zo strany oddielov Hlinkovej gardy či fašistických nemeckých jednotiek ich činnosť pokračovala v ilegality. Už v októbri 1944 bola oslobodená Zakarpatská Ukrajina a moc tu preberali národné výbory. V decembri 1944 a začiatkom roku 1945 oslobodením ďalších oblastí východného, južného a severného Slovenska sa k moci dostávali národné výbory aj na tomto území.²⁵

2.2 Národné výbory po oslobodení v roku 1945 do Banskobystrického zjazdu

Po oslobodení v roku 1945²⁶ bolo hlavnou úlohou dobudovať a upevniť štátne orgány ľudovej moci, predovšetkým národné výbory ako miestne orgány štátnej moci. Dňa 5. apríla 1945 bol na slávnostnom zasadnutí SNR v Košiciach vyhlásený prvý povojnový vládny program, ktorý koncipoval hlavné úlohy na najbližšie obdobie a ktorý vstúpil do československých dejín ako tzv. *Košický vládny program*²⁷. V jeho nadväznosti predsedníctvo SNR schválilo dňa 6. apríla 1945 novú osnovu nariadenia o národných výboroch, ktorá upevňovala a zastabilizovala národné výbory ako jediné a trvalé orgány ľudovej moci.

²⁴ KARTOUS, P. - SLOBODA, E.: *Národné výbory orgány moci pracujúcich*. Bratislava : MV SSR, 1984. s.12.

²⁵ DARÁŠ, M. - KARTOUS, P. - SLOBODA, E.: *Národné výbory opora socialistickej demokracie*. Bratislava : Vydavateľstvo Obzor, 1985. s. 18.

²⁶ Červená armáda oslobodila 4.apríla 1945 Bratislavu a do 1. mája boli zo slovenského územia vytlačené posledné nemecké jednotky. – pozn.

²⁷ Išlo o Program prvej vlády Národného frontu Čechov a Slovákov. – pozn.

Na základe poverenia čl. 3 ústavného dekrétu č. 18/1944 Úr. vest. čsl. bolo vydané vládne nariadenie č. 4/1945 Zb., o voľbách a pravomoci národných výborů, ktoré bolo neskôr novelizované vládny nariadením č. 44/1945 Zb.²⁸ Podľa § 1 ods. 1 mali byť na oslobodenom území „vytvorené a pokiaľ možno v najkratší dobe po vytvorení voľbami podľa zásad československých volebných ráđů a podľa zvláštního vládního nařizení obnoveny místní, okresní a zemské národní výbory jakožto orgány zastupitelské a orgány veřejné správy ve všech jejich oborech“. Nariadenie predpokladalo uskutočnenie v najkratšej dobe voľieb do národných výborov, zakotvilo rovnako princíp odvolateľnosti členov národných výborov ľuďom a ich nahradenie inými občanmi.²⁹ Národné výbory sa vytvárali vo svojich začiatkoch neformálne ako orgány revolučného a dočasného charakteru. Na oslobodenom území boli najčastejšie zriaďované dohodou politických strán Národného frontu.

Už v letných mesiacoch roku 1945 v súlade s nariadením Predsedníctva SNR č.26/1945 Zb. n. SNR zo 7. apríla 1945 sa uskutočnili voľby do národných výborov. Na miestne národné výbory prešla právomoc obecnej samosprávy i obecných a obvodných notárov, to isté platilo aj na úrovni okresov a žúp. Pôsobnosť národných výborov mala zahrnúť právomoc bývalej samosprávy i politickej správy. Miestne národné výbory podliehali okresným národným výborom, a tie Slovenskej národnej rade.

Pre každú obec sa ustanovil miestny národný výbor (ďalej ako MNV) a pre každý okres - okresný národný výbor (ďalej ako ONV), ktorý prevzal kompetenciu bývalého okresného úradu, okresného zastupiteľstva a okresného náčelníka. Orgány národných výborov boli plénum, rady národných výborov, predseda a jeho námestníci a komisie.

Voľby do ONV sa konali verejným hlasovaním delegátov príslušných MNV okresu, osobitne sa volil predseda ONV, osobitne členovia. Počet členov ONV sa rovnal počtu členov bývalého okresného zastupiteľstva. Plénum ONV si volilo podpredsedu, tajomníka a užší výbor – radu. Radu volila ustanovujúca schôdza národného výboru, na ktorej museli byť prítomné dve tretiny členov. Z členov rady sa potom volil predseda národného výboru a jeho námestníci. Výkonným orgánom bol úrad národného výboru na čele s prednostom, ktorého schvaľovalo povereníctvo SNR pre veci vnútorné.³⁰ Národný výbor volil aj príslušné komisie.

²⁸ Úplne znenie publikované pod č. 45/1945 Zb. – pozn.

²⁹ V skutočnosti ale riadne voľby neprebehli. – pozn.

³⁰ ŠIMONČIČ, J.: *Národné výbory v Trnavskom okrese 1945-1985, referáty, XV.* Vlastivedný seminár v Trnave 15.mája 1986, Trnava : MV SSR, 1986. s. 76.

Aj keď sa v práci národných výborov vyskytovalo množstvo nedostatkov, ktoré vyplývali najmä z toho faktu, že sa pracujúci ľud nikdy v minulosti nepodielal na riadení štátu, napriek tomu to boli v tom čase demokratické štátne orgány, ktoré dokázali mobilizovať obyvateľstvo a riešiť zložité povojnové revolučné problémy.

V polovici augusta 1945 sa konali konferencie národných výborov, ktoré si zvolili delegátov zjazdu a ten sa napokon zišiel 28. augusta 1945 v Banskej Bystrici³¹ za účasti 672 delegátov a početnej vládnej delegácie vedenej predsedom vlády Z. Fierlingerom. Mal dve zasadnutia – pracovné a volebné. Na pracovnom zasadnutí sa zhodnotila činnosť národných výborov od ich vzniku a vytýčili sa hlavné úlohy na najbližšie obdobie. Na druhom zasadnutí zjazd národných výborov na základe jednotnej kandidačnej listiny Slovenského národného frontu si zvolil členov SNR a poslancov Dočasného národného zhromaždenia za Slovensko.

³¹ Na záver zjazdu bola prijatá Deklarácia, ktorá obsahovala otázky očisty verejného života, potrestanie zradcov, za upevnenie orgánov ľudovej moci, dôsledné uskutočňovanie prvej etapy pozemkovej reformy, za uplatnenie zásad školskej a kultúrnej politiky pri ich poštátnení a znárodnení priemyslu. – pozn.

3 REORGANIZÁCIA, PRESUNY A ZMENY ŠTÁTNEJ SPRÁVY PO ROKU 1945

Ako sme už spomenuli v predchádzajúcej kapitole, národné výbory plnili na oslobodenom území štátu rôzne úlohy. Významnou sa javí oblasť ich pôsobnosti v očiste od zradcov a kolaborantov, ktorá sa prejavila pri výbere osôb zastávajúcich funkciu sudcov z ľudu, žalobcov a zapisovateľov na ľudových súdoch a v priamom stíhaní menej závažných trestných činov z obdobia druhej svetovej vojny.³²

Národné výbory (hlavne teda správne komisie) sa podieľali aj na riešení národnostnej otázky. Organizovali napríklad odsun nemeckého obyvateľstva a zaistovali osídľovanie pohraničia, vydávali osvedčenia o národnej a štátnej spoľahlivosti. Hlavný odsun Nemcov prebehol hlavne v roku 1946.³³

Významné úlohy pripadli národným výborom i v oblasti hospodárskeho života, išlo o budovanie národných správ, prípravu znárodnenia a konfiškácie majetku. Konfiškácia majetku Nemcov, Maďarov, zradcov, kolaborantov a ďalších osôb, sa vzťahovala podľa dekrétu prezidenta republiky č. 108/1945 Zb. a nadväzujúcich vykonávacích predpisov, nastávala priamo zo zákona, ale o tom či sú splnené predpoklady konfiškácie, rozhodoval okresný národný výbor.

K najvýznamnejším oblastiam práce národných výborov patrilo aj poľnohospodárstvo a s ním v tom čase uskutočňovanie pozemkových reforiem. Právny podklad pre ich realizáciu získala národná správa dekrétom č. 5/1945 Zb. I tu národné výbory zohrali veľkú úlohu, pretože boli príslušné pre zavádzanie národných správ v poľnohospodárstve.

Národné výbory pracovali tiež v oblasti kultúrnej, zdravotnej a sociálnej. Rozsiahlu činnosť vyvíjali na poli výstavby nových škôl, ústavov národného zdravia, rovnako napomáhali pri regulácii pracovných síl.³⁴

³² BERTELMANN, K.: *Vývoj národných výborů do Ústavy 9. května (1945-1948)*. 1. vyd. Praha : Československá akademie věd, 1964. s. 138-142.

³³ BERTELMANN, K.: *Vývoj národných výborů do Ústavy 9. května (1945-1948)*. 1. vyd. Praha : Československá akademie věd, 1964. s. 141.

³⁴ BERTELMANN, K.: *Vývoj národných výborů do Ústavy 9. května (1945-1948)*. 1. vyd. Praha : Československá akademie věd, 1964. s. 162.

3.1 Národné výbory a ich činnosť vo volebnom roku 1946

V máji 1946 bolo vydané vládne nariadenie č. 120/1946 Zb. o obnovení národných výborů na podklade výsledků voleb do ústavodárného Národního shromáždění. Na jeho základe došlo k obnoveniu osobného základu národných výborov, a to pomerným zastúpením jednotlivých politických strán zodpovedajúcim výsledkom volieb do Národného zhromaždenia v obvode pôsobnosti toho ktorého národného výboru. Dôležitou sa vo vládnom nariadení javila tá skutočnosť, že na rozdiel od ústavného dekrétu prezidenta, sa v ňom viac nespomínala dočasnosť národných výborov.

Ako orgány štátnej správy boli národné výbory podriadené vláde. Vedľa toho bola podriadenosť nižšieho stupňa národných výborov vyšším, pri okresných a zemských národných výboroch „*vo veciach politickej správy*“ tiež ministrovi vnútra alebo inému vecne príslušnému ministrovi.

Práve otázka administratívneho členenia povojnového Československa bola pred voľbami a zostala aj po voľbách jednou z najkomplikovanejších úloh na politickej mape vtedajšej doby. Politické strany si tu zvlášť starostlivo obhajovali vlastné záujmy a boli len veľmi málo ochotné pristupovať k nejakým kompromisom, a to nielen v pomerne komplikovanom vzťahu k slovenskému, ale aj v otázke územného usporiadania Čiech, Moravy a československej časti Sliezska.

Dá sa teda povedať, že tento povojnový vývoj v oblasti verejnej správy rozhodne nesmeroval k návratu k predvojnovej verejnej správe. Dňa 17. októbra 1946 bol prijatý zákon č. 197 Zb. o ústavnom výbore Ústavodarného národného zhromaždenia, ktorý v zložení 36 členov, podľa zásady paritného zastúpenia, mal vypracovať a predložiť návrh novej ústavy.

V súvislosti s tým sa diskutovala aj otázka, či má byť zachované krajinské usporiadanie, alebo prejsť na menšie administratívne celky. Diskusiu o tejto problematike okrem iného začal sám prezident Edvard Beneš. Vo svojom prejave, ktorý prednášal do určitej miery symbolicky z balkónu brnianskej radnice, upozorňuje: „*Jiným problémem, který bude nutno řešit v ústavě, bude otázka správy tohoto státu, přesněji jeho správního učlenění. Víte, že se diskutuje veřejně - a bude jistě otázkou diskutovanou i v parlamentě - otázka oblastí, krajů nebo žup. Pociťuje se totiž potřeba tvořit organičtější, pro veřejnou*

*správu výhodnější území nežli jsou například dnešní země, anebo území ucelenější, řekl bych soběstačnější, nežli jsou dnešní okresy.*³⁵

Na základe určitých náznakov z vládneho programu ako celku je možné vyvodit', že vládny program počítal so štruktúrou obec, okres, krajiny. Hovorí sa v ňom totiž o hospodárskej pomoci obciam, okresom a krajinám. Ďalej potom je tu jednoznačná nadväznosť na Košický vládny program, ktorý pozná iba obecné, okresné, krajinské národné výbory a žiadne iné.³⁶

3.2 Podoba národných výborov a ich postavenie po prijatí Ústavy ČSR 9. mája 1948

Podľa mnohých reprezentantov právnej teórie, ktorí boli zapojení do vypracovania vládneho návrhu ústavy, dokonca ale aj podľa politických činiteľov, sa presadzoval názor, že existencia národných výborov by nemala znamenať zánik samosprávy v právnom zmysle, tzn. časti verejnej správy vykonávanej verejnou korporáciou odlišnou od štátu, ale mala byť naopak rozšírením predchádzajúcej samosprávy. Mnoho autorov odporúčalo preto rozlišovať postavenie národných výborov ako orgánov územnej samosprávy a ako orgánov štátnej správy. Národné výbory mali byť orgánmi so širokým rozsahom kompetencií a mal im prislúchať:

- Výkon samosprávy;
- Zásadne výkon vnútornej štátnej správy, pokiaľ by nebola zákonom niektorá právomoc zverená inému orgánu;
- Oprávnenie zaujímať stanoviská k ďalším verejným záležitostiam s právnym významom³⁷.

Komunistická strana presadzovala vo svojej politike koncepciu národných výborov ako orgánov jednotnej správy so širokou kompetenciou, ktorá by zahrňovala rozsah predchádzajúcej samosprávy a štátnej správy s rozsiahlymi oprávneniami na úseku hospodárskom a sociálne kultúrnom. Tieto návrhy nepočítali s existenciou

³⁵ Ústavodárnému shromáždění svěřena vážná úloha. President dr. E. Beneš na triumfální cestě Moravou, Svobodné slovo, 11. júla 1946, č. 155. s. 1.

³⁶ LOUBAL. F.: Samospráva a vládny program. In: *Svobodný zítřek*. Praha : Melantrich, 18. júna 1946, ročník II, č. 29. s. 3.

³⁷ KOPECKÝ M.: K některým otázkám vývoje národních výborů a obcí v letech 1945 -1948. In: *Správní právo 4/1992*. Odborný časopis pro oblast státní správy a správního práva. Praha : Ministerstvo vnitra ČR, 1992. s.50.

miestnej samosprávy ako orgánov verejnej správy odlišných od štátnej správy. Môžeme na tomto mieste konštatovať, že všetky nekomunistické návrhy koncipovania novej československej ústavy neboli zohľadnené. Základom ústavy sa stal komunistický návrh z pera V. Procházky, ktorý bol 9. mája 1948 aj schválený. Ústava nepočítala s krajinami, naopak zakotvovala systém krajských národných výborov. Národné orgány nižšieho stupňa podľa týchto návrhov mali byť podriadené národným výborom vyššieho stupňa, vedľa toho tiež vláde a ministrovi vnútra, v rezortných veciach tiež príslušným ministrom.³⁸

Uvedené zásady postavenia národných výborov sa prejavili aj v schválenom ústavnom texte – v ústavnom zákone zo dňa 9. mája 1948, č. 150 Zb. v Ústave Československej republiky. Úprave národných výborov sa venovali predovšetkým čl. IV. a X. *Základných článkov ústavy*, potom kapitola šiesta *Národné výbory* a niektoré ďalšie paragrafy (najmä § 149 ods. 2 zakotvujúce komunálne vlastníctvo a § 156 hospodárenie zväzkov ľudovej správy. Z vtedajšej úpravy je možné vyzdvihnúť niekoľko základných znakov:

- 1) Národné výbory boli podľa čl. X „*nositeľom a vykonavateľom štátnej moci v obciach, okresoch a krajinách a strážcom práv a svobod ľudu.*“
- 2) Národné výbory boli charakterizované v § 125 ako orgány jednotnej ľudovej správy. Ich úlohy boli predovšetkým pri zabezpečovaní ochrany a posilňovaní ľudovodemokratického zriadenia, pri plnení úloh obrany štátu, starostlivosti o národnú bezpečnosť, udržiavanie a zveľaďovanie národného majetku, plánovanie a riadenie hospodárskej, sociálnej a kultúrnej výstavby, starostlivosti o zásobovanie a výživu obyvateľstva, o zdravie občanov a vykonávanie stanovenej trestnej právomoci.
- 3) § 131 ods. 1 zakotvil ich povinnosť „*zachovávať zákony a nariadenia a v zájmu jednotného výkonu verejnej správy a jednotnej štátnej politiky dbať smerníc a pokynů vyšších orgánů.*“ § 131 ods. 2 upevnil všeobecnú zásadu podriadenosti k vyšším orgánom, čo bola v podstate jedna z legislatívnych opôr centralistického spôsobu riadenia. Dôraz sa kládol na jednotnosť výkonu správy, čo viedlo k poštátneniu celkovej činnosti národných výborov.
- 4) Ústavou bolo potvrdené postavenie národných výborov ako orgánov so všeobecnou pôsobnosťou. Ako orgány so širokou kompetenciou mali

³⁸ Tieto otázky boli prerokované na IX. zjazde KSČ. – pozn.

predstavovať akúsi novú formu samosprávy ľudu, kde by obyvateľstvo obcí, okresov a krajov malo zásadne rozhodovať všetky otázky správy svojho územného obvodu buď priamo, alebo prostredníctvom národného výboru ako zastupiteľského zboru, ktorému mal podliehať úradnícky aparát.

- 5) Podľa ústavy mali byť národné výbory ako zastupiteľské zbory „*lidem voleny, lidem kontrolovány a lidu odpovědny*“. Voliteľnosť národných výborov a zakotvenie tzv. imperatívneho mandátu členov národných výborov (ich zodpovednosť voličom a odvolateľnosť) bol zmenou dovtedajšiemu tzv. voľnému mandátu, ktorý platil napr. u členov obecných zastupiteľstiev podľa starých obecných zriadení a volebných poriadkov.

Ústava z roku 1948 a ani ďalšie ústavné a zákonné akty ako také obce nezrušili. Obce boli zachované ako najnižšie správne obvody, ako základ územného členenia štátu, ale stratili svoju predchádzajúcu kompetenciu vrátane ekonomického základu samosprávy. Pôsobnosť, ktorú predtým vykonávali obce ako verejné korporácie patrila národným výborom ako štátnym orgánom. Obce stratili svoje postavenie právnických osôb verejného a súkromného práva. Táto okolnosť ostala zachovaná počas celého obdobia existencie národných výborov³⁹.

Ústava 9. mája po prvýkrát ustanovuje krajské národné výbory a počítá s pripravovanou reformou verejnej správy.⁴⁰ Nová územná organizácia⁴¹ bola následne upravená zákonom č. 280/1948 Zb. o krajskom zriadení, kde krajské národné výbory, ich kompetencie a štruktúra, sa stala už súčasťou tohto zákona a mala za úlohu decentralizovať ľudovú správu. Na Slovensku bolo zriadených 6 krajov – Bratislavský, Nitriansky, Banskobystrický, Žilinský, Prešovský a Košický.⁴²

Zákon stanovil sídla krajských úradov a územné hranice krajov. Podklady pre stanovenie hraníc krajov boli súčasťou § 4, ods., a to: „*V prípadoch, kde krajské hranice, určené v prílohe, rozdeľujú územie doterajších okresov alebo obcí, nech sa tieto územia*

³⁹ KOPECKÝ M.: K některým otázkám vývoje národních výborů a obcí v letech 1945 -1948. In: *Správní právo 4/1992*. Odborný časopis pro oblast státní správy a správního práva. Praha : Ministerstvo vnitra ČR, 1992. s.54.

⁴⁰ zákon č. 280/1948 Zb. o krajskom zriadení, kde reforma vstúpila do platnosti 1.1.1949.

⁴¹ Bezprostredne po prijatí ústavy sa v dňoch 26. až 27. júna 1948 v Kroměříži uskutočnil celoštátny zjazd národných výborov, ktorý vymedzil hlavné zásady nového správneho zriadenia. Tieto zásady boli potom zahrnuté do zákona č. 280/1948 Zb. o krajskom zriadení, ktorým sa definitívne v celom Československu zlikvidovalo krajské zriadenie.

⁴² Celkovo bolo v Československu 19 krajov. – pozn.

prispôsobia krajským hraniciam. V tejto súvislosti nech sa vykoná nová územná organizácia okresov“.

Reálne vymedzenie kraja obsahovalo spravidla tieto časti:

- Úplný zoznam okresov v kraji.
- Zoznam častí území delených okresov (s názvami obcí), ktorých sídlo zostalo na území kraja.
- Zoznam častí území delených okresov⁴³.⁴⁴

Tento zákon rovnako stanovoval novú vnútornú organizáciu krajských národných výborov. Najvyšším orgánom národného výboru bolo *plénum*. Plenárne zasadanie určovalo, že „*krajský národný výbor môže rozhodnúť o ktorejkoľvek veci krajskej správy*“⁴⁵. Výkonné zložky krajského národného výboru boli v zákone uvedené: rada, predseda (jeho námestníci), referenti a komisie.

Po uzákonení krajského zriadenia na základe vládneho nariadenia č. 139/1949 Zb. sa pristúpilo k reorganizácii okresných národných výborov podľa organizačnej štruktúry a zásad platných pre KNV.

3.3 Národné výbory v 50. rokoch 20. storočia

V ďalšej etape, ktorá trvala od decembra 1949 do apríla 1950, sa uskutočnila reorganizácia miestnych národných výborov⁴⁶. Vo všetkých obciach na Slovensku boli vytvorené nové národné výbory. Touto prestavbou sa vytvoril jednotný typ ľudovej správy. Prestavba a decentralizácia štátnej správy bola dôležitým článkom pri budovaní socialistického politického systému. Dôsledne sa odstránila dvojkoľajnosť verejnej správy – štátnej správy a samosprávy, prehĺbila spojenie národných výborov s ľudom a vytvorila predpoklady na odstránenie mnohých nedostatkov v práci národných výborov.⁴⁷

⁴³ ČECHÁK, V.: *Vývoj veřejné správy v Československu a České republice (1945-2004)*. Vyd. 1. Praha : Eupress, 2004, s. 56.

⁴⁴ V súvislosti s týmito zmenami došlo k zrušeniu niektorých okresov a niektoré okresy na druhej strane vznikli. – pozn.

⁴⁵ ustanovenie § 15, ods. 3 zák. č. 280/1948 Zb.

⁴⁶ vládne nariadenie č. 14/1950 Zb.

⁴⁷ CAMBEL, S.: *Dejiny Slovenska VI (1945-1960)*. Bratislava : VEDA, 1988. s. 250.

Slovami K. Gottwalda: „*Myšlienka národných výborov je veľká, demokratická myšlienka. Demokraticky volené a náležitou právomocou vybavené národné výbory môžu byť nielen predstaviteľmi národnej jednoty a národnej vôle, ale tiež orgánmi, prostredníctvom ktorých sa môžu najširšie vrstvy ľudu miest i vidieka zúčastňovať na správe vecí verejných, a tým svoju vôľu uplatňovať. Za daných okolností sú jedine národné výbory schopné prekonať všetky ťažkosti, s ktorými bude spojená výstavba nového štátneho a verejného života*“.⁴⁸

V päťdesiatych rokoch 20. storočia sa národné výbory, najmä ich aparát, často stretávali s problémom kvalifikácie svojich zamestnancov. Politické kritéria uplatňované v personálnej práci v oblasti verejnej správy viedli k tomu, že výkonné orgány národných výborov boli nútení opustiť skúsení pracovníci (často najmä pod tlakom konceptu o hľadaní vnútorného nepriateľa⁴⁹) a namiesto nich prichádzali pracovníci noví, bez skúseností a potrebnej kvalifikácie.⁵⁰ Stranícke orgány v tomto období často kriticky hodnotili ich činnosť, čo vyústilo v roku 1953 do prijatia ústavného zákona č. 81/1953 Zb. o vedení národných výborov vládou.

Podľa tohto zákona bolo všeobecné vedenie národných výborov vyňaté z pôsobnosti ministerstva vnútra a národné výbory boli podriadené priamo vláde republiky, teda na Slovensku Zboru povereníkov. Realizácia tohto zákona však bola značne problematická. Zvýšila sa aktivita rezortných ministerstiev vo vzťahu k príslušným referátom národných výborov, ale vplyv ministerstva vnútra sa nezmenšil.

Vypracovali sa osnovy zákonov o národných výboroch, ktoré sa predložili na celonárodnú diskusiu. Diskusiou k predlohám týchto zákonov sa začala prvá etapa predvolebnej kampane. Pracujúci sa vyjadrovali k navrhovaným zákonom a aj k činnosti národných výborov. Celkove sa na Slovensku podalo 17481 pripomienok k návrhom zákonov a vyše 24 tisíc pripomienok k činnosti národných výborov.⁵¹

Dňa 3. marca 1954 prijalo Národné zhromaždenie ústavný zákon č. 13/1954 Zb. o národných výboroch a zákon č. 14/1954 Zb. o voľbách do národných výborov. Tieto nové zákony presne vymedzili právomoc národných výborov ako orgánov štátnej moci v kraji, okrese a obci s radou, odbormi a správami národných výborov ako výkonnými

⁴⁸ GOTTWALD, K.: In: DARÁŠ, M.-KARTOUS, P.-SLOBODA, E.: *Národné výbory opora socialistickej demokracie*. Bratislava : Obzor, 1995. s.38.

⁴⁹ Táto koncepcia pochádza zo Sovietskeho zväzu a zaviedol ju stalinský režim. – pozn.

⁵⁰ V snahe prekonať tieto neduhy v auguste 1953 sa zriadili na každom KNV a ONV kontrolno-inšpekčné skupiny, ktoré kontrolovali plnenie právnych noriem a uznesení NV, dohliadali na vybavovanie sťažností občanov, a pod. – pozn.

⁵¹ CAMBEL, S.: *Dejiny Slovenska VI (1945-1960)*. Bratislava : VEDA, 1988. s. 250.

orgánmi, kde sa uplatnil princíp dvojitej podriadenosti (svojmu národnému výboru a príslušnému výkonnému orgánu vyššieho stupňa). Upevnila sa funkcia volených orgánov a zrušil sa referentský systém.

Zákon o voľbách do národných výborov zrušil prax nepriamych volieb a zaviedol zásadu všeobecného, rovného volebného práva pri priamom a tajnom hlasovaní. Určilo sa trojročné volebné obdobie. Zaviedli sa volebné obvody a voliči dostali právo odvolať poslanca, ak stratil ich dôveru.

Voľby sa konali 16. mája 1954 a na Slovensku sa zúčastnilo na voľbách do MNV 98% oprávnených voličov. Podobné výsledky boli aj pri voľbe poslancov do ONV a KNV. Celkovo do všetkých stupňov národných výborov bolo na Slovensku zvolených 45 966 poslancov (255 kandidátov zvolených nebolo). Sociálne zloženie novozvolených poslancov MNV bolo nasledovné: 36,6% robotníci, 15% družstevní roľníci, 24,8 % individuálne hospodáriaci roľníci a 23,6% príslušníci ostatných sociálnych vrstiev. Z celkového počtu poslancov MNV tvorili komunisti 45,8%, nestraníci 52,4% a zvyšok príslušníci ostatných politických strán.⁵²

Ako tvrdí Čechák v publikácii *Vývoj verejnej správy v Československu a České republice (1945-2004)*, že zmeny, ku ktorým došlo v štruktúre a činnosti národných výborov v prvej polovici 50. rokov 20. storočia, nevyriešili problémy verejnej správy. Efektivita výkonu správnej agendy bola stále príliš ťažkopádna. V rokoch 1955 a 1956 zosilnela kritika *centralizmu* pri riadení a výkone verejnej správy. V dôsledku toho došlo v druhej polovici roku 1956 k rozšíreniu kompetencií národných výborov. Do ich právomoci prešlo mnoho významných oblastí a rovnako kategórie podnikov a inštitúcií z oblasti dopravy, poľnohospodárstva, štátneho obchodu či kultúry, taktiež získali právomoc na úseku miestneho hospodárstva, hospodárenia s bytmi a bytovej výstavby, v oblasti školstva⁵³.

V roku 1957, ešte pred novými voľbami do národných výborov, došlo k novelizácii ústavného zákona č. 13/1954 Zb. o národných výboroch prostredníctvom zákona č. 10/1957 Zb. a zákona č. 14/1954 Zb. o voľbách do národných výborov zákonom č. 11/1957 Zb.

K ďalšej úprave organizácie výkonných orgánov národných výborov došlo vládnym nariadením č. 33/1958 Zb. o organizácii výkonných orgánov národných

⁵² CAMBEL, S.: *Dejiny Slovenska VI (1945-1960)*. Bratislava : VEDA, 1988. s. 352.

⁵³ Ministerstvu školstva ostala len právomoc týkajúca sa vysokých škôl a vysokoškolských zariadení, zriaďovanie či rušenie pedagogických či odborných škôl. – pozn.

výborov, ďalej vládnym nariadením č. 34/1958 Zb. o ďalších presunoch pôsobnosti a iných zjednodušeníach v štátnej správe a napokon vládnym nariadením č. 25/1959 Zb., ktorým sa mení vládne nariadenie č. 33/1958 Zb. o organizácii výkonných orgánov národných výborov.

4 SOCIALISTICKÁ ÚSTAVA Z ROKU 1960 A JEJ VPLYV NA VÝVOJ ŠTÁTNEJ SPRÁVY

O roku 1960 sa dá povedať, že do vývoja československej štátnej správy (a celého ústavného práva) vniesol významný medzník. Predovšetkým naplno vstúpila do celkového diania spoločnosti komunistická ideológia, ktorá vychádzala zo záverov XXI. zjazdu Komunistickej strany Sovietskeho zväzu z roku 1959 a rovnako s ňou aj sporná kodifikácia vedúcej úlohy Komunistickej strany Československa.

Historický vývoj nám potvrdzuje, že komunistická strana vždy považovala národné výbory za základný článok spoločenského zriadenia, za určitý typ masovej organizácie, prostredníctvom ktorej sa pracujúci ľud podieľal na riadení a spravovaní krajiny. Nové politické a právne opatrenia na začiatku šesťdesiatych rokov však narážali na prekážky vo vzťahu k územnej organizácii štátu. Z tohto dôvodu má mimoriadny význam uznesenie ÚV KSČ z konca decembra 1959 o prestavbe územnej organizácie štátu a o ďalšom prehĺbovaní socialistickej demokracie v činnosti a výstavbe národných výborov⁵⁴.

Z hľadiska slovenských dejín sa rok 1960 zapísal ako rok, v ktorom bol po prijatí novej Ústavy Československej socialistickej republiky zrušený Zbor povereníkov a obmedzená právomoc Slovenskej národnej rady, čím boli aj po formálnej stránke takmer úplne zlikvidované, resp. oklieštené prvky autonómie Slovenska, garantovanej Košickým vládnym programom z roku 1945.⁵⁵

4.1 Prijatie Ústavy Československej socialistickej republiky

Dňa 11. júla 1960 Národné zhromaždenie jednomyselne schválilo novú ústavu prijatím ústavného zákona č. 100/1960 Zb. Ústava Československej socialistickej republiky. O celom konaní tohto kľúčového zákona sa dá povedať, že bolo nanajvýš rýchle⁵⁶, bez pripustenia akejkoľvek debaty právnych expertov.

Pre porovnanie s Ústavou 9. mája, sama o sebe predstavovala formálne nižšiu úroveň. Štátprávne usporiadanie Slovenska sa výrazne oslabilo, keď slovenské národné

⁵⁴ Nové administratívne členenie krajiny schválilo Politické byro ÚV KSČ 17. 11. 1959. – pozn.

⁵⁵ MARUŠIAK, J. *Udalosti v roku 1960 ako demonštrácia sily komunistického režimu*. Praha : Virtus. Dostupné na internete: <http://e-lib.rss.cz>

⁵⁶ Nová ústava bola napísaná pod diktátom sovietskej ústavno-právnej teórie a terminológie za aktívnej účasti ideologického oddelenia sekretariátu ÚV KSČ v apríli 1960 a o dva mesiace neskôr (5.-7. júla) bola schválená na celoštátnej konferencii KSČ. – pozn.

orgány úplne vylúčila z vedenia štátu. Priniesla vedúcu úlohu KSC a vedecký svetonázor v podobe marxizmu-leninizmu odrážajúci sa v kultúre a v školstve. Ústava definovala Československú republiku ako socialistický štát, čo sa odrazilo aj v jej samotnom názve.

Ako prehlásil Karel Schelle: „*tato ústava se rodí a začíná působit v 60., relativně liberálních letech, v chruščovovském období, kdy diktatura proletariátu má přecházet ve všelidový stát, což se ukázalo být iluzivní. To se projevuje v neprávnickosti ústavy, ve fiktivní absolutní formulaci pozice zastupitelských sborů i občana a v představě, že excesy bude řešit společnost především sama. Na druhé straně zakotvuje vedoucí úlohu strany jako náhradu koncentrační společenskou sílu ve státě, to fakticky však znamená i formálně institucionální posílení nadřazenosti státním orgánům*“⁵⁷.

Postavenie národných výborov bolo v ústave zakotvené v siedmej hlave. Vychádzalo z definície, že národné výbory v sebe predstavujú najširšiu organizáciu v podobe orgánov štátnej moci a správy v krajoch, okresoch a obciach.⁵⁸ Úlohou národných výborov bol výkon štátnej správy v oblastiach definovaných ústavou. Najmä čl. 89 nám podáva demonštratívny výpočet oblastí, ktoré národné výbory za širokej účasti občanov predstavujú: „*plánovite riadia, organizujú a zabezpečujú výstavbu v oblasti hospodárskej, kultúrnej, zdravotnej a sociálnej vo svojich územných obvodoch; k ich prvoradým úlohám patrí starostlivosť o stále dokonalejšie uspokojovanie hmotných i kultúrnych potrieb pracujúcich; za tým účelom zriaďujú hospodárske organizácie a kultúrne, zdravotnícke a sociálne zariadenia a riadia ich činnosť; zabezpečujú ochranu socialistického vlastníctva a všetkých vymožeností pracujúceho ľudu, socialistického poriadku v spoločnosti, dodržiavanie pravidiel socialistického spolužitia a upevňujú obranyschopnosť republiky; zabezpečujú, aby sa zákony uvádzali do života, a dbajú o ich zachovávanie, zabezpečujú ochranu a uskutočňovanie práv a uplatnenie oprávnených záujmov pracujúcich a socialistických organizácií*“⁵⁹.

4.2 Prestavba územnej organizácie štátu a rozšírenie právomocí národných výborov

V rámci rozsiahlej reformy štátnej správy došlo k novému územnosprávnemu členeniu štátu na základe zákona č. 36/1960 Zb. o územnom členení štátu, ktorý definoval nové hranice krajov a okresov. V rámci Slovenska sa počet krajov zmenšil na 3 – Západoslovenský kraj so sídlom v Bratislave, Stredoslovenský kraj so sídlom v Banskej

⁵⁷ SCHELLE, K.: *Aktuální otázky českého a československého konstitucionalismu: sborník příspěvků z vědecké konference věnované prof. JUDr. Bohumilu Baxovi*. Vyd. 1. Brno : Masarykova univerzita, 1993. s. 313.

⁵⁸ zákon č. 100/1960 Zb. (časová verzia 11.7.1960), siedma hlava, čl. 86, ods. (1).

⁵⁹ zákon č. 100/1960 Zb. (časová verzia 11.7.1960), siedma hlava, čl. 89.

Bystrici a Východoslovenský kraj so sídlom v Košiciach. Počet okresov sa zmenšil na počet 33.

Sústava národných výborov vychádzala z nového územného členenia štátu. Existovali teda, a sústavu národných výborov tvorili krajské, okresné, mestské a miestne národné výbory. Mestské národné výbory pôsobili v mestách, kde mali svoje sídlo kraj či okres, ale v ďalších veľkých obciach tak, ako určil krajský národný výbor – KNV.

Úlohy jednotlivých stupňov národných výborov určoval zákon č. 65/1960 Zb. o národných výboroch, kde v §15, ods. 1 konkrétne definuje tieto zásady:

1. Krajské národné výbory zodpovedajú za správne určenie a rovnomerné plnenie úloh hospodárskej a kultúrnej výstavby riadenej národnými výbormi. Pri plnení týchto úloh vychádzajú z jednoty celoštátnych a miestnych záujmov. Napomáhajú k zabezpečeniu celoštátnych úloh na území kraja, organizujú využívanie všetkých jeho zdrojov a rezerv, dbajú o správne rozmiestenie hospodárstva riadeného národnými výbormi a iniciatívne navrhujú ústredným orgánom riešenie problémov rozvoja kraja. Riadia činnosť okresných národných výborov a vytvárajú predpoklady pre to, aby všetky národné výbory na ich území mohli úspešne plniť svoje úlohy v rozvoji hospodárstva a kultúry. Priamo riadia hospodárske a rozpočtové organizácie krajského významu. Zabezpečujú jednotu odvetvových a územných hľadísk v riadení a plánovaní rozvoja národného hospodárstva a kultúry.

2. Okresné národné výbory sú v sústave národných výborov hlavným článkom riadenia rozvoja hospodárstva a kultúry. Zodpovedajú za správne určenie úloh hospodárskej a kultúrnej výstavby riadenej okresnými, mestskými a miestnymi národnými výbormi a za rovnomerné plnenie týchto úloh. Riadia a pomáhajú rozvíjať hospodársku a kultúrnu činnosť mestských a miestnych národných výborov a majú rozhodujúce postavenie v riadení rozvoja pôdohospodárskej výroby, školstva a kultúry. Usmerňujú výstavbu obcí a zabezpečujú jej vysokú hospodárnosť. Priamo riadia tie hospodárske, školské, sociálne, zdravotnícke a iné organizácie, ktoré vyvíjajú činnosť a uspokojujú potreby pracujúcich prevažne v rámci okresu. Zúčastňujú sa riadenia komplexného rozvoja hospodárstva na území kraja a zabezpečujú komplexný rozvoj okresu.

3. Miestne a mestské národné výbory, ktoré sú najbližšie pracujúcemu ľudu, riadia alebo spravujú podniky a zariadenia, ktoré uspokojujú potreby obyvateľstva prevažne na území obce. Majú zvlášť významnú úlohu pri prehlbovaní socialistickej demokracie a pri zabezpečovaní rastu hmotnej a kultúrnej úrovne obyvateľstva.

Miestne a mestské národné výbory zabezpečujú hlavne rozvoj pôdohospodárskej výroby, upevňovanie jednotných roľníckych družstiev a výkup pôdohospodárskych výrobkov. Pri riešení otázok rozvoja pôdohospodárstva využívajú aktivitu a iniciatívu všetkých občanov. Miestne a mestské národné výbory rozvíjajú služby a miestnu výrobu, najmä v mestách a iných väčších obciach, do ktorých má spád niekoľko okolných obcí; zriaďujú podniky poskytujúce služby a zabezpečujú tak lepšie uspokojovanie rastúcich potrieb obyvateľstva a postupné odstraňovanie rozdielu medzi mestom a dedinou. Zodpovedajú za celkovú bytovú politiku v obci. Spravujú školské, kultúrne a iné zariadenia a v spolupráci so spoločenskými organizáciami sa starajú o rozvoj vzdelania a bohatý kultúrny život pracujúcich. Vybavujú bežné záležitosti občanov.

Národné výbory podľa novej legislatívy získali širšiu pôsobnosť, a to najmä v oblastiach hospodárstva, stavebníctva, školstva, sociálneho zabezpečenia a verejného poriadku. Ich fungovanie bolo upravené zákonom 65/1960 Zb. v spojitosti s vládnym nariadením č. 71/1960 Zb. o rozšírení právomoci a zodpovednosti národných výborov a o usporiadaní a činnosti ich orgánov. Národné výbory pracovali na zverených úlohách pod vedením Komunistickej strany Československa. Celú štruktúru národných výborov kontrolovali a riadili národné republikové vlády. V konkrétnych otázkach potom príslušné ministerstvá, a to buď na republikovej alebo federálnej úrovni.

„Národné výbory riadia a zodpovedajú za spoločensky dôležité odvetvia hospodárstva a kultúry, predovšetkým za výrobu pôdohospodársku, stavebnú a miestneho priemyslu, za bytovú a občiansku výstavbu, za cestnú dopravu, za vodné hospodárstvo, za zdravotnícke, sociálne, komunálne a iné služby, za rozvoj školstva a kultúry.“⁶⁰

Riadenie národných výborov vo svojom územnom obvode *„uskutočňuje národný výbor kolektívnymi orgánmi zloženými z poslancov - plenárnym zasadáním, radou a komisiami národného výboru. Plenárnemu zasadaniu národného výboru prislúcha vytvárať orgány národného výboru, hospodárske a rozpočtové organizácie, určovať smer ich činnosti a hlavné úlohy a kontrolovať ich plnenie“.*

„V plenárnom zasadaní, rade a v komisiách poslanci priamo riešia a zabezpečujú plnenie úloh národného výboru. Zastupiteľský zbor tak svojimi členmi rokuje, uznáva sa i vykonáva svoje rozhodnutia a rozhodnutia vyšších orgánov“⁶¹.

⁶⁰ zákon č. 65/1960 Zb., § 8, ods. 2.

⁶¹ zákon č. 65/1960 Zb., § 21.

4.3 Obrodné a demokratizačné procesy vyúsťujúce do federácie v roku 1968

V júni 1966 sa v Prahe konal XIII. zjazd KSČ, ktorý, okrem iného, schválil rezolúciu *O postavení a úlohách národných výborov v socialistickej spoločnosti*, v ktorej sa zdôraznil význam národných výborov ako orgánov štátnej moci a správy pri tvorbe a ochrane životného prostredia a pri uspokojovaní požiadaviek miestneho významu. Táto smernica sa realizovala v zákone o národných výboroch č. 69/1967 Zb., ktorý bol v rokoch 1969-1982 s platnosťou pre Slovensko viackrát novelizovaný zákonmi SNR.

V druhej polovici roku 1967 socialistickej systém prechádzal vážnou krízou, na ktorú Ústredný výbor KSČ reagoval zvolením Alexandra Dubčeka prvým tajomníkom strany. Dubčekove zvolenie spustilo tzv. obrodný proces, ktorý sa nazýva aj Pražská jar. V rámci spoločenských a právnych zmien, ktoré nastali, bol prijatý ústavný zákon č. 143/1968 Zb. o československej federácii.

Ústavný zákon č. 143/1968 Zb. o československej federácii mal úlohu odstrániť napätie v spoločnosti, keď svojou účinnosťou napravil stav po prijatí ústavy v roku 1960, ktorý prakticky vylúčil slovenské národné orgány z vedenia štátu. Ústavný zákon bol slávnostne podpísaný 31. októbra 1968 na Bratislavskom hrade, teda na mieste, ktoré obsah tohto slávnostného aktu ešte viac vyzdvihlo. Prijatím ústavného zákona došlo prakticky k zmene formy štátu z unitárneho štátu do štátu zloženého – do federácie s dvoma rovnoprávnymi republikami - Českej socialistickej republike a Slovenskej socialistickej republike.

Čl. 1 Ústavného zákona konkretizuje:

(1) *Československá socialistickej republika je federatívny štát dvoch rovnoprávných bratských národov, Čechov a Slovákov.*

(2) *Základom Československej socialistickej republiky je dobrovoľný zväzok rovnoprávných národných štátov českého a slovenského národa, založený na práve na sebaurčenie každého z nich.*

(3) *Československá federácia je výrazom vôle dvoch svojbytných suverénnych národov, Čechov a Slovákov, žiť v spoločnom federatívnom štáte.*

(4) *Československú socialistickej republiku tvorí Česká socialistickej republika a Slovenská socialistickej republika. Obidve republiky majú v Československej socialistickej republike rovnoprávne postavenie.*

(5) *Obidve republiky rešpektujú navzájom svoju suverenitu i suverenitu Československej socialistickej republiky; takisto Československá socialistickej republika rešpektuje suverenitu národných štátov.*

Spoločne s ústavným zákonom o československej federácii bol prijatý ešte ústavný zákon č. 144/1968 Zb. o postavení národností v Československej socialistickej republike. Zákon prehlásil Československú socialistickú republiku za spoločný štát českého a slovenského národa a národností žijúcich na jeho území.

4.4 Posilnenie centralizovaného riadenia štátu po auguste 1968 a nástup normalizácie

Môžeme konštatovať, že oba ústavné zákony vznikli v demokratickom období, v období Dubčekovho socializmu s ľudskou tvárou, ktorý však ukončila v auguste 1968 invázia armád piatich socialistických krajín na čele so Sovietskym zväzom. Československo sa týmto počinom navrátilo späť na cestu, ktorú charakterizovala vedúca úloha KSČ v spoločnosti a v štáte a s tým spojená výrazná centralizácia štátnej a politickej moci.

V roku 1970 bol zmenený a doplnený ústavný zákon o Československej federácii zákonom č. 125/1970 Zb., ktorý výrazne zmenil ústavnú koncepciu československej federácie smerom k obnove centralizácie moci. Model československej federácie prijatý v roku 1968 mal po tejto zmene už len formálnu podobu. Posilnenie centralizovaného riadenia štátu podľa spomínaného zákona môžeme vidieť v týchto oblastiach:

- hospodárstvo bolo prehlásené za jednotné,
- federálnym orgánom bola zverená rozsiahla právomoc v oblasti jednotného plánovaného hospodárstva,
- štátne občianstvo bolo definované ako jednotné.

Vo vzťahu k národným výborom sa naplno prejavili závery XIII. zjazdu KSČ a stali sa aj základom nového zákona č. 69/1967 Zb. o národných výboroch. Tento zákon napríklad zakotvil účasť Národného zhromaždenia na riadení verejnej správy, a to v § 66 ods. 2: *„Národné zhromaždenie usmerňuje činnosť národných výborov na plnenie kľúčových úloh. Zovšeobecňuje skúsenosti národných výborov, hodnotí účinnosť foriem a metód ich práce, pôsobí na uplatňovanie demokratických princípov v ich činnosti a uznáva sa na opatreniach na zlepšenie ich výstavby a práce.“*

Tento zákon stanovil po novom stanovil najnižšie počty poslancov národných výborov vo vzťahu k počtu obyvateľov príslušného správneho celku a stupňa národného výboru.⁶²

Uvedený zákon vymedzil národným výborom ako orgánom štátnej správy nové pôsobnosti, a to konkrétne na týchto jednotlivých úsekoch: „*vytvárania a ochrany podmienok zdravého spôsobu života a práce, oblastného plánovania, územného plánovania a stavebného poriadku, pracovných síl, ochrany prírody a kultúrnych pamiatok, ochrany prírody a kultúrnych pamiatok, ochrany a využívania nerastného bohatstva, poľnohospodárstva, lesného a vodného hospodárstva, energetiky, hospodárenia s bytmi a s nebytovými priestormi, financií a správy a ochrany národného majetku, zásobovania, obchodu, verejného a závodného stravovania a cestovného ruchu, služieb, dopravy a cestného hospodárstva, školstva, kultúry a informácií, zdravotníctva, sociálneho zabezpečenia, obrany štátu, ochrany verejného poriadku, požiarnej ochrany, všeobecnej vnútornej správy*“⁶³.

Okrem toho národné výbory v zmysle tohto zákona spravovali podľa § 20, ods. 1 aj predškolské a mimoškolské výchovné zariadenia, školy poskytujúce základné, stredné a vyššie vzdelanie a im slúžiace zariadenia, zdravotnícke zariadenia, zariadenia sociálneho zabezpečenia.

Po roku 1969 na základe federálnej ústavy došlo k presunu národných výborov pod správu jednotlivých republikových zastupiteľských orgánov, a teda na Slovensku pod Slovenskú národnú radu. Tým došlo k odlišnostiam v štruktúre usporiadania národných výborov. Zatiaľ čo Českej socialistickej republike zostala zachovaná trojstupňová hierarchia, na Slovensku sa vytvorila sústava dvojúrovňová. Nové územnosprávne členenie Slovenska vypustilo krajskú úroveň, a preto úroveň KNV stratila svoje opodstatnenie. Pôsobnosť krajských národných výborov prešla na okresné národné výbory, ministerstvá a ostatné orgány štátnej správy.⁶⁴ Slovensko bolo rozčlenené na 37 okresov a jednu zvláštnu jednotku Bratislavu.

Vypustenie krajskej úrovne sa ukázalo ako nesprávne riešenie, a preto následne v roku 1970 došlo k opätovnému obnoveniu krajov a krajských národných výborov. Poslanci obnovených národných výborov boli navolení Slovenskou národnou radou

⁶² zákon č. 69/1967 Zb., § 13, ods. (1) a ods. (2).

⁶³ zákon č. 69/1967 Zb., § 19.

⁶⁴ zákon č. 72/1969 Zb. o novom územnom členení SSR.

podľa ústavného zákona č. 127/1970 Zb. o voľbe poslancov krajských národných výborov v Slovenskej socialistickej republike.

5 PRÁVNE ÚPRAVY PÔSOBNOSTI NÁRODNÝCH VÝBOROV V 80. ROKOCH A ĎALŠÍ VÝVOJ NÁRODNÝCH VÝBOROV PO NEŽNEJ REVOLÚCII

V priebehu vývoja ČSSR v osemdesiatych rokoch, v období tzv. *socialistickej výstavby*, dochádza v spoločnosti k hlbokým ekonomickým, sociálnym a spoločenským zmenám. Tieto zmeny si vyžadovali zlepšenie a zdokonaľovanie organizácie a činnosti národných výborov. Preto aj KSC na svojom XV. zjazde zdôraznila požiadavku, aby národné výbory zvýšili účinnosť svojej práce, najmä vo veľkých mestách, sídliskách a strediskových obciach. Táto požiadavka bola opodstatnená, keďže od začiatku šesťdesiatych rokov, teda od novej organizácie štátu, sa obyvateľstvo začalo viac sústreďovať v mestách, čo spôsobilo aj ich dynamický rozvoj.

Na tieto zmeny bolo potrebné organizačne a právne zareagovať. Hoci zákon č. 69/1967 Zb. umožňoval koncentráciu obcí do väčších celkov (obce sa združovali do jedného celku alebo si vytvárali spoločný MNV), neriešil otázky ich väčšej kompetencie. Pre ilustráciu je potrebné uviesť, že ak v roku 1950 bolo v celej ČSSR 39 miest, v ktorých žilo viac ako 200 000 obyvateľov, v roku 1980 sa ich počet zvýšil už na 91.⁶⁵

XVI. zjazd KSC v apríli roku 1981 stanovil komplex úloh týkajúcich sa práce národných výborov, najmä pri realizácii ekonomického a sociálneho rozvoja územných obvodov. Národné výbory mali rozširovať a skvalitňovať služby, všestranne zabezpečovať potreby obyvateľstva v bývaní, v zásobovaní, v doprave, v starostlivosti o verejný poriadok. A teda všeobecne vzišla požiadavka „*zdokonaľiť a zlepšiť systém riadenia národných výborov vládami*“⁶⁶.

5.1 Malá a veľká novela zákona o národných výboroch z roku 1983

Tieto politické požiadavky sa premietli do novelizácie zákona o národných výboroch, konkrétne do zákona SNR č. 52/1982 Zb., ktorým sa mení a dopĺňa zákon o národných výboroch a upravuje pôsobnosť miestnych národných výborov v strediskových obciach (tzv. *malá* novela s účinnosťou od 1.1.1983) a do zákona SNR č. 139/1982 Zb., ktorým sa mení a dopĺňa zákon o národných výboroch a upravuje

⁶⁵ DARÁŠ, M. - KARTOUS, P. - SLOBODA, E.: *Národné výbory opora socialistickej demokracie*. Bratislava : Vydavateľstvo Obzor, 1985. s. 34.

⁶⁶ Tamtiež

pôsobnosť národných výborov na niektorých úsekoch štátnej správy (tzv. *veľká* novela s účinnosťou od 1.1.1983).

Uvedené novely sa týkali nasledujúcich štyroch oblastí pôsobnosti národných výborov:

- posilnenia právomoci volených orgánov národných výborov,
- zdokonalenia organizácie činnosti národných výborov v strediskových obciach a mestách,
- úloh národných výborov v hospodárskej a sociálnej výstavbe,
- úloh a činností ústredných orgánov štátnej správy pri riadení národných výborov.

V tejto novej právnej úprave sa kládol dôraz na riadenie národných výborov vládou SSR a nie ministerstvom vnútra SSR, ako to bolo dovtedy legislatívne zakotvené. Rovnako cieľom novely bolo zlepšiť riadenie štátu posilnením postavenia národných výborov ako územných orgánov štátnej moci a štátnej správy⁶⁷.

Slovenská národná rada v zákone č. 139/1982 Zb. upravila postavenie miest, pričom mestské národné výbory začlenila do troch kategórií, a to konkrétne:

- do prvej kategórie boli zaradené mestské národné výbory v mestách, ktoré boli sídlami krajov, ďalej vo veľkých mestách s osobitne rozvinutou hospodárskou, politickou, kultúrnou a sociálno-správnou činnosťou, ktoré mali spravidla viac ako 70 tisíc obyvateľov. Do tejto kategórie boli zaradené aj známe kúpeľné mestá a rekreačné strediská. Na Slovensku bolo rámci účinnosti tohto zákona do tejto kategórie zaradených 9 miest.
- Do druhej kategórie patrili mestské národné výbory v mestách, ktoré boli sídlami okresov a tiež mestá, ktoré boli významnými strediskami osídlenia, vybavené školskými, kultúrnymi, zdravotníckymi a sociálnymi zariadeniami a dostatočnou sieťou služieb pre obyvateľstvo. Do tejto kategórie spadalo na Slovensku 80 miest.
- Tretiu kategóriu tvorilo zvyšných 32 mestských národných výborov, ktoré pôsobili v ostatných obciach mestského charakteru a mali menej ako 10 tisíc obyvateľov.

⁶⁷ V súlade s malou novelou zákona bolo na Slovensku utvorených 53 strediskových obcí, v ktorých pôsobilo MNV s rozšírenou pôsobnosťou. Do budúca sa počítalo, že na Slovensku malo pôsobiť až 854 MNV s rozšírenou pôsobnosťou. – pozn.

Nová právna úprava (v porovnaní s predchádzajúcou) výrazne posilnila postavenie mestských národných výborov, ich zodpovednosť, zvýšila efektivitu práce národných výborov základných stupňov a posilnila zákonnosť výkonu štátnej správy

5.2 Ukončenie činnosti národných výborov po roku 1989

Po tejto veľkej novele nasledovalo množstvo vládnych nariadení, ktoré upravovali a zefektívňovali činnosť národných výborov zriadením odborov a ďalších orgánov. Dá sa povedať, že tento proces pokračoval až do novembra 1989, keď po zániku totalitného režimu na Slovensku v roku 1990 došlo z celkovej zmeny územnosprávneho členenia a reorganizácii štátnej správy ako celku.

Zásadnou zmenou v organizácii územnej verejnej správy boli zákony č. 294/1990 Zb. ústavný zákon z 18. júla 1990, ktorým sa mení a dopĺňa ústavný zákon č. 100/1960 Zb., Ústava Československej socialistickej republiky a ústavný zákon č. 143/1968 Zb. o československej federácii a ktorým sa skracuje volebné obdobie národných výborov, ďalej zákon SNR č. 369/1990 Zb. o obecnom zriadení a napokon zákon SNR č. 427/1990 Zb. o organizácii miestnej štátnej správy, kde jeho účinnosťou pôsobnosť krajských a okresných národných výborov prešla na obvodný úrad⁶⁸.

⁶⁸ zákon č. 427/1990 Zb., §5 ods. 1.

ZÁVER

V záverečnej práci pod názvom „*Národné výbory a miestna správa na Slovensku 1944 -1989*“ bolo našim cieľom zmapovať históriu, štruktúru a vývoj národných výborov a miestnej správy na Slovensku. Práca sa zamerala na kontext dejinného prerodu pôvodne samostatných orgánov verejnej správy, ktoré sa pod tlakom politického systému zmenili na podriadené orgány komunistickej strane a vláde.

Dejinný vývoj sme opierali o prvopočiatky vzniku akejsi formy národných výborov v revolučných rokoch 1848 -1849, ktorá však už vtedy znamenala pre Slovákov prvé kroky k národnému samourčeniu. Obdobie prvej Československej republiky bolo už späté, aj keď na krátko, so skutočnou existenciou národných správ a národných výborov, ktoré boli schopné prebrať úlohy verejnej správy a starať sa o potreby ľudu.

Obdobie druhej svetovej vojny a Slovenského národného povstania prinieslo podobu národných výborov ako orgánov ilegality a odboja, ktoré pomáhali v boji proti fašizmu. Zároveň už toto obdobie predznamenovalo legislatívne prípravy na povojnovom štátoprávnom usporiadaní spoločného štátu Čechov a Slovákov, kde významnú úlohu na zabezpečovaní úloh štátnej správy niesli národné výbory.

Rok 1948 a ústava prijatá v tomto roku legislatívne zakotvila postavenie národných výborov, ktoré sa stávajú dôležitými orgánmi štátnej moci na miestnej a regionálnej úrovni. Ich postavenie malo formu zastupiteľského zboru, ktorý bol nielen ľuďom volený, ale ľuďom aj kontrolovaný a jemu zodpovedný. Následné 50. roky 20. storočia sa niesli v znamení hľadania vnútorného nepriateľa, čo vyústilo do značnej kritiky činnosti národných výborov, ktorú vládne orgány naprávali sériou legislatívnych zmien v podobe ústavného zákona o národných výboroch a zákona o voľbách do národných výborov.

Rok 1960 znamenal prijatie novej ústavy ako Ústavy Československej socialistickej republiky, v ktorej bola zakotvená vedúca úloha Komunistickej strany Československa. Rovnako aj ústava konštituovala národné výbory a vymedzila ich postavenie. V tomto období došlo k rozsiahlej reforme štátnej správy a k novému územnosprávnemu členeniu štátu, ktoré sa odrazilo širšej činnosti a pôsobnosti národných výborov pod vedením KSČ.

Musíme konštatovať, že národné výbory na všetkých úsekoch svojej činnosti spájali plnenie úloh celoštátnych s uspokojovaním osobitných potrieb svojho územia

podľa zásady, že záujmy ľudu sú nadriadené záujmom čiastkovým a miestnym tým, že významne ovplyvňovali rozvoj celého národného hospodárstva s účasťou na zvyšovaní hmotnej a kultúrnej úrovni obyvateľstva.

V období, keď bol Alexander Dubček zvolený Prvým tajomníkom ÚV KSČ, sa začala snaha o demokratické smerovanie republiky pod názvom Pražská jar, ktoré sa v prvom rade voči Slovensku prejavilo v dlho očakávanej zmene štátoprávneho usporiadania. Ústavný zákon o československej federácii a zákon o postavení národností v Československej socialistickej republike znamenali dôležitý medzník na ceste dejinného procesu k samourčeniu, samostatnosti a nezávislosti Slovákov. Toto obdobie bolo násilne ukončené dňa 21. augusta 1968, keď vojská Varšavskej zmluvy spolu s československým politickým vedením nastolili éru normalizácie.

Posledná etapa vývoja a existencie národných výborov sa prejavila *malou* a *veľkou* novelou zákona o národných výboroch z roku 1983. Ukončenie celkovej činnosti národných výborov vyvolala zmena politického režimu po novembri 1989 a pád socialistickeho zriadenia.

Národné výbory svojím postavením vyplývajúcim z ústavy a právnych predpisov o národných výboroch boli významnými orgánmi, ktoré plnili zvlášť dôležité úlohy verejnej správy. Svojou činnosťou zabezpečovali uvádzanie zákonov do života, uplatňovali uznesenia vlády podľa podmienok svojho územia, chránili socialisticke výdobytky pracujúcich a socialisticke vlastníctvo. V súlade so spoločenským zriadením zabezpečovali ochranu a realizáciu práv a uplatňovanie oprávnených záujmov svojich občanov a socialistickej organizácií. Národné výbory svojou činnosťou významne bránili socialisticke zákonnosť a pri plnení svojich povinností boli pripravené pomáhať a rešpektovať práva svojich spoluobčanov.

Zánikom národných výborov sa skončila jedna výrazná historická etapa činnosti orgánov verejnej správy. Domnievame sa však, že napriek značnej kritike ich existencie po páde komunistického režimu, mali vo svojej dobe obrovské opodstatnenie a vyznačovali sa najmä v 80. rokoch 20. storočia výraznou funkčnosťou. Môžeme aj povedať, že výrazným spôsobom plnili úlohy vo vzťahu k jednotlivým rezortom, čo sa prejavilo naplno aj vo vzťahu k občanom. Preto s odstupom času sa domnievame, že kritika nie je celkom namieste. Skôr naopak by sme mali načerpať všetky dostupné historické vedomosti o národných výboroch z minulosti a pokúsiť sa o reorganizáciu či modernizáciu celej verejnej správy do funkčného systému, ktorý by priniesol nielen

legislatívne určené postavenie a dôsledné vymedzenie úloh a činnosti orgánov štátnej správy, ale najmä by prispeli občanom službami štátu hodnými 21. storočia.

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

A) Knižné publikácie a monografie

- BALÍK, H.: *Národní výbory*. Praha : Vysoká škola politická ÚV KSČ, 1983. 241 s.
- BENEŠ, E.: *Demokracie dnes a zítra*. Praha : Čin, 1948. 350 s.
- BENEŠ, E.: *Šest let exilu a druhé světové války*. Řeči, projevy a dokumenty z r. 1938-1945. Praha : Orbis, 1946. s. 478.
- BERTELMANN, K.: *Vývoj národních výborů do Ústavy 9. května (1945-1948)*. 1. vyd. Praha : Československá akademie věd, 1964. 421 s.
- BERTELMANN, K.: *Vznik národních výborů*. Praha : Československá akademie věd, 1956. 129 s.
- CIHLÁŘ, M.: *K vývoji státní správy v ČSR*. Praha : Orbis, 1953. 435 s.
- ČAPLOVIČ, D. – BEŇKO, J. – MARSINA, R. et al.: *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti I*. Bratislava : Národné literárne centrum – Dom slovenskej literatúry, 1998. 513 s. ISBN:80-88878-43-8.
- ČECHÁK, V.: *Vývoj veřejné správy v Československu a České republice (1945-2004)*. Vyd. 1. Praha : Eupress, 2004. 262 s. ISBN 80-86754-22-7.
- DARÁŠ, M. – KARTOUS, P. – SLOBODA, E.: *Národné výbory opora socialistickej demokracie*. Prvé vydanie. Bratislava : Vydavateľstvo Obzor, 1985. 208 s.
- ĐURICA, M. S.: *Dejiny Slovenska a Slovákov v časovej následnosti faktov dvoch tisícročí*. Bratislava : Lúč, 2013. Piate doplnené vydanie. 982 s. ISBN 978-80-7114-888-3.
- GRONSKÝ, J.: *Dokumenty k ústavnímu vývoji Československa*. 1. vyd. Praha : Karolinum, 1999. 497 s. ISBN 80-7184-765-8.
- HUBENÁK, L.: *Dokumenty k dejinám štátu a práva na území Slovenska II*. Banská Bystrica : UMB. Právnická fakulta, 1997. 281 s. ISBN 8080550557.
- JANÁK, J. – KUBÍČEK, J.: *Přehled vývoje ústavních a správních institucí v Československu od r. 1945: soupis pramenů a literatury: [určeno pro posl. fak. filosof.]*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1972. 430 s.
- JECH, K. – KAPLAN, K.: *Dekrety prezidenta republiky 1940-1945: dokumenty*. 2. opr. a dopl. vyd. Brno : Doplněk, 2002. 1066 s. ISBN 80-7239-115-1.

- KABINA, I.: *Generálny register právnych predpisov ČSSR a chronologický prehľad s derogáciami*. Bratislava : Obzor a Právnický ústav Ministerstva spravodlivosti SSR, 1972. s. 940.
- KAPLAN, K. – JIČÍN, R.: *Příprava Ústavy ČSR v letech 1946-1948: diskuse v Národní frontě a názory expertů: soubor dokumentů*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993. 348 s. ISBN 80-85270-13-7.
- KARTOUS, P. - SLOBODA, E.: *Národné výbory orgány moci pracujúcich*. Bratislava : MV SSR, 1984. s.12.
- KLIMENT, J.: *Obecní zřízení v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha, 1936. s.18-19.
- KOCOUREK, L.: *Správa v českých zemích a v Československu v letech 1848-2005: historický přehled*. Vyd. 1. Praha : Vysoká škola finanční a správní, 2007. 105 s. ISBN 978-80-86754-75-8.
- KUKLÍK, J.: *Vývoj československého práva 1945-1989*. Praha : Linde, 2009. 727 s. ISBN 978-80-7201-741-6.
- LACINA, K. – ČECHÁK, V.: *Vývoj systémů veřejné správy*. 1. vyd. Brno: Professional Publishing, 2001. 115 s. ISBN 80-86419-13-4.
- LAŠTOVIČKA, B.: *V Londýně za války. Zápasy o novou ČSR 1939-1945*. Praha : SNPL, 1960. s. 588.
- MATES, P.: *Kapitoly z historie české veřejné správy v letech 1848-1989*. Vyd. 1. Praha : Vysoká škola ekonomická, 1996. 66 s. ISBN 80-7079-846-7.
- REBRO, K.: *Národné výbory v úpravách orgánov Slovenskej národnej rady počas Slovenského národného povstania r. 1944*. Právnické štúdie XIII – 3. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1965. s. 454.
- RUSNÁK, D. – KNOTEK, I.: *Vzory správných aktov pre národné výbory*. Bratislava : Obzor, 1976. 1132 s.
- SCHELLE, K.: *Aktuální otázky českého a československého konstitucionalismu: sborník příspěvků z vědecké konference věnované prof. JUDr. Bohumilu Baxovi*. Vyd. 1. Brno: Masarykova univerzita, 1993. 313 s. ISBN 80-210-0619-6, 313 s.
- SCHELLE, K.: *Kapitoly z dějin státní správy*. 1. vyd. Brno : Masarykova univerzita, 1992. 165 s. ISBN 80-210-0493-2.
- SCHELLE, K.: *Vývoj veřejné správy na území českých zemí a Slovenska: monografia [sic]*. Vyd. 1. Podhájska : Východoeurópska agentúra pre rozvoj, 2011. 369 s. ISBN 978-80-970836-0-1.

- SCHELLE, K.: *Vývoj české veřejné správy*. Vyd. 1. Ostrava : Key Publishing, 2008. 431 s. ISBN 978-80-87071-92-2.
- SCHELLE, K.: *Vývoj státní správy v dokumentech*. Vyd. 1. Brno : Masarykova univerzita, 1992. 244 s. ISBN 80-210-0531-9.
- SCHELLE, K.: *Vývoj veřejné správy v letech 1848-1990*. Vyd. 2. Praha : Eurolex Bohemia, 2005. 430 s. ISBN 80-86861-66-X.
- ŠKODA, V.: *Národní výbory - základní orgány jednotné státní moci v ČSSR*. Praha : Svoboda, 1975. 256 s.
- ŠIMONČIČ, J.: *Národní výbory v Trnavskom okrese 1945-1985*. Referáty, XV. Vlastivedný seminár v Trnave 15. mája 1986. Trnava, 1986. 76 s.
- ŠULC, S.: *Národní výbory: vývoj, právní základy, poslání, práce*. Brno : Zář, 1946. 532 s.
- VARTÍKOVÁ, M. – BARNOVSKÝ, M. – KOSTICKÝ, B.: *Národní výbory opora socialistické demokracie*. Bratislava : Vydavateľstvo Obzor, 1985. 208 s.
- VLČEK, E. – MATES, P. – SCHELLE, K.: *Dokumenty z dějin státu a práva na území ČSSR (1939-1950)*. 1. vyd. Brno : Univerzita J. E. Purkyně, 1985. 288 s.

B) Články

- ČECHOVÁ, G.: Vývoj, organizace a působnost národních výborů v českých zemích 1945-1960. In: *Archivní časopis*. roč. 12, Praha : Ministerstvo vnitra, 1962. s. 129-147. ISSN 0004-0393.
- GROSPÍČ, J., – MATULA, M.: K demokratické tradici československého konstitucionalismu. In: *Právník 7-8*, ročník 130. Teoretický časopis pro otázky státu a práva. Praha : Ústav státu a práva ČSAV. Academia, 1991. s. 608-626. ISSN 0324-7007.
- KOPECKÝ M.: K některým otázkám vývoje národních výborů a obcí v letech 1945 - 1948. In: *Správní právo 4/1992*. Odborný časopis pro oblast státní správy a správního práva. Praha : Ministerstvo vnitra, 1992. s. 42-58. ISSN: 0139-6005.
- LOUBAL. F.: Samospráva a vládní program. In: *Svobodný zítřek*. Praha : Melantrich, 18. júna 1946, ročník II, č. 29, s. 3.
- MATULA, M.: Státní správa a správní právo před listopadem a po listopadu 1989. In: *Právník 7-8*, ročník 130. Teoretický časopis pro otázky státu a práva. Ústav státu a práva ČSAV. Praha : Academia, 1991. s. 626-639. ISSN 0324-7007.

- MIKULE, V.: Národní výbory a správní soudnictví v letech 1945 až 1948. In: *Vývoj práva v Československu v letech 1945–1989*. Sborník příspěvků. Praha : Karolinum, 2004. s. 846–850. ISBN 80-246-0863-4.
- PAVLÍČEK, V.: O dekretch prezidenta republiky v kontinuitě státu a práva. In: SOUKUP, L.: *Příspěvky k vývoji právního řádu v Československu 1945–1990*. Dotisk 1. vyd. Praha : Univerzita Karlova, 2003, s. 112–115. ISBN 80-246-0217-2.
- ŠVERMA, J.: O národních výborech v osvobozené vlasti. In: *Československé listy z 1.9.1944*. Časopis československých občanů v SSSR, ročník 2., Moskva, 1944. ISSN 2712-8725.

C) Právne predpisy

- Dekrét č. 16/1945 Zb. Dekret presidenta republiky o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech ze dne 19. června 1945. Účinnost dekretu presidenta republiky ze dne 19. června 1945, č. 16 Sb., o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech, ve znění zákona ze dne 24. ledna 1946, č. 22 Sb., jímž se schvalují, mění a doplňují předpisy o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech, a dekretu presidenta republiky ze dne 19. června 1945, č. 17 Sb., o Národním soudu, se prodlužuje do 8. ledna 1947. Doba zvýšeného ohrožení republiky ve smyslu § 18 dekretu č. 16/1945 Sb., jehož účinnost ve znění zákona č. 22/1946 Sb. byla prodloužena zákonem č. 149/1946 Sb., se končí dnem 31. prosince 1946.
- Dekret presidenta republiky č. 108/1945 Sb., ze dne 25. října 1945 o konfiskaci nepřátelského majetku a Fondech národní obnovy.
- Nariadenie vlády ČSR č. 71/1960 Zb. o rozšíření pravomoci a zodpovednosti národných výborov a o usporiadaní a činnosti ich orgánov.
- Nariadenie vlády SSR č. 155/1982 Zb. o zriaďovaní odborov a iných útvarov národných výborov.
- Nariadenie vlády SSR č. 18/1972 Zb. o inšpekcii verejného poriadku národných výborov.
- Nariadenie vlády SSR č.136/1971 Zb. o zriaďovaní odborov národných výborov.
- Ústavní dekrét presidenta republiky č. 33/1945 Sb. ze dne 2. srpna 1945 o úpravě československého státního občanství osob národnosti německé a maďarské.
- Ústavní zákon č. 150/1948 Sb., ze dne 9. května 1948, Ústava Československé republiky.
- Ústavný zákon č. 12/1954 Zb., zo dňa 3. marca 1954 o národných výboroch.

Ústavný zákon č. 100/1960 Zb. zo dňa 11.07.1960, Ústava Československej socialistickej republiky.

Ústavný zákon č. 35/1960 Zb. z 9. apríla 1960, o zmene ústavného zákona o voľbách do Národného zhromaždenia a o voľbách do Slovenskej národnej rady a ústavného zákona o národných výboroch.

Ústavný zákon č. 81/1953 Zb., zo dňa 16. septembra 1953 o vedení národných výborov vládou.

Vládne nariadenie č. 101/1950 Zb., zo dňa 5. júla 1950 o zrušení osvetových rád a prenesenie ich pôsobnosti na národné výbory.

Vládne nariadenie č. 12/1968 Zb., zo 17. januára 1968, o úprave odmien a náhrad a niektorých ďalších pomerov poslancov národných výborov a členov komisií a aktívov národných výborov.

Vládne nariadenie č. 14/1950 Zb., zo dňa 28. februára 1950 o organizácii miestnych národných výborov.

Vládne nariadenie č. 25/1959 Zb., zo 17. apríla 1959, ktorým sa mení vládne nariadenie č. 33/1958 Zb., o organizácii výkonných orgánov národných výborov.

Vládne nariadenie č. 7/1957 Zb., zo dňa 22. februára 1957, ktorým sa mení a dopĺňa vládne nariadenie o organizácii výkonných orgánov národných výborov.

Vládne nariadenie č. 9/1968 Zb., zo 17. januára 1968, o zriaďovaní odborov národných výborov.

Vládní nařízení č. 120/1946 Sb., ze dne 27. května 1946 o obnovení národních výborů na podkladě výsledku voleb do ústavodárného Národního shromáždění.

Vyhláška ministra vnitra č. 43/1945 Sb., ze dne 3. srpna 1945 o platnosti ústavního dekretu presidenta republiky ze dne 4. prosince 1944 č. 18 Úř. věst. čsl., o národních výborech a prozatímním Národním shromáždění.

Vyhláška ministra vnitra č. 45/1945 ze dne 24. srpna 1945 o úplném znění vládního nařízení o volbě a pravomoci národních výborů.

Zákon č. 50/1941 Sb. o zjednotení obvodov okresných úradov, okresných súdov, iných úradov a ich sídel.

Zákon č. 10/1957 Zb., zo dne 6. marca 1957, ktorým sa mení a dopĺňa zákon o národných výboroch.

Zákon č. 11/1957 Zb., zo dňa 6. marca 1957, ktorým sa mení a dopĺňa zákon o voľbách do národných výborov.

Zákon č. 114/1967 Zb., z 30. novembra 1967, zákon o voľbách do národných výborov.

Zákon č. 13/1954 Zb., zo dňa 3. marca 1954 o národných výboroch.

Zákon č. 14/1954 Zb., zo dňa 3. marca 1954 o voľbách do národných výborov.

Zákon č. 143/1949 Zb., zo dňa 11. mája 1949 o zmenách v organizácii verejnej správy a v pôsobnosti ich orgánov.

Zákon č. 157/1988 Zb., z 14.10.1988, o národných výboroch (úplné znenie, ako vyplýva pre Slovenskú socialistickú republiku z neskorších zákonných zmien a doplnkov).

Zákon č. 28/1972 Zb., zo 16.05.1972 o národných výboroch (vyhlásené úplné znenie)

Zákon č. 280/1948 Zb., zo dňa 21. decembra 1948 o krajskom zriadení.

Zákon č. 34/1964 Zb., z 26. februára 1964, o voľbách do Národného zhromaždenia a do národných výborov.

Zákon č. 39/1960 Zb., z 9. apríla 1960, o voľbách do národných výborov.

Zákon č. 60/1961 Zb., z 26. júna 1961 o úlohách národných výborov pri zabezpečovaní socialistického poriadku.

Zákon č. 65/1960 Zb., z 25. mája 1960 o národných výboroch.

Zákon č. 69/1967 Zb., z 29. júna 1967 o národných výboroch.

Zákon č. 83/1952 Zb., z 11. decembra 1952, o rozpočtoch národných výborov.

Zákon č. 85/1968 Zb., z 27. júna 1968, ktorým sa mení zákon o komisiách ľudovej kontroly a zákon o národných výboroch.

Zákon SNR č. 107/1988 Zb., z 23. júna 1988, ktorým sa mení a dopĺňa zákon o národných výboroch.

Zákon SNR č. 139/1982 Zb., z 18. novembra 1982, ktorým sa mení a dopĺňa zákon o národných výboroch a upravuje pôsobnosť mestských národných výborov na niektorých úsekoch štátnej správy.

Zákon SNR č. 159/1971 Zb., z 20. decembra 1971, ktorým sa mení a dopĺňa zákon o národných výboroch a upravuje pôsobnosť národných výborov na niektorých úsekoch štátnej správy.

Zákon SNR č. 27/1972 Zb. o národných výboroch (úplné znenie, ako vyplýva s platnosťou pre Slovenskú socialistickú republiku z neskorších zákonných zmien a doplnkov).

Zákon SNR č. 35/1983 Zb. o národných výboroch (úplné znenie, ako vyplýva pre Slovenskú socialistickú republiku z neskorších zákonných zmien a doplnkov).

Zákon SNR č. 52/1982 Zb., z 27. apríla 1982, ktorým sa mení a dopĺňa zákon o národných výboroch a upravuje pôsobnosť miestnych národných výborov v strediskových obciach.

Zákon SNR č. 62/1971 Zb., z 8.júla 1971, ktorým sa mení zákon č. 69/1967 Zb. o národných výboroch.

Zákon SNR č. 72/1969 Zb., z 27. júna 1969, o niektorých opatreniach v organizácii a pôsobnosti národných výborov Slovenskej socialistickej republiky.

D) Internet

MARUŠIAK, J.: *Udalosti v roku 1960 ako demonštrácia sily komunistického režimu.*

Virtus, Praha. [cit. 2024-03-25] Dostupné na internete: <http://e-lib.rss.cz>

Programové vyhlásenie vlády Klementa Gottwalda. [cit. 2023-04-30] Dostupné na internete: <http://www.vlada.cz/assets/clenove-vlady/historie-minulych-vlad/prehled-vlad-cr/1945-1960-csr/klement-gottwald-1/ppv-1946-1948-gottwald1.pdf>

Vianočná dohoda o vytvorení ilegálnej Slovenskej národnej rady ako jednotného centra protifašistického frontu na Slovensku a o jej programe. [cit. 2023-12-30] Dostupné na internete: https://sk.wikisource.org/wiki/Viano%C4%8Dn%C3%A1_dohoda